

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Berecz Ágoston • Izsó Zita • Kácsor Zsolt

Vonnák Diána • G. István László

Emily Dickinson • Almási Miklós

Schreiner Dénes

UTASLÉT

2020. 1. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

E SZÁMUNK SZERZŐI

Almási Miklós (1932) esztéta, filozófus

Berecz Ágoston történész, a szófiai Center for Advanced Study kutatója

Emily Dickinson (1830–1885) amerikai költő

G. István László (1972) költő, műfordító

Izsó Zita (1986) költő, drámaíró, műfordító, az 1749 szerkesztője

Kácsor Zsolt (1972) író, újságíró

Schreiner Dénes (1969) filozófus, író, főiskolai tanár

Vonnák Diána (1990) kulturális antropológus, prózaíró

E számunkat az augusztusban felavatott Trianon- emlékműről készített szerkesztőségi fotókkal illusztráltuk. Lásd cikkünket a 3. oldalon.

Kedves Olvasónk!

Örülünk, ha ebben a furcsa, járványos, sok gonddal sújtott
2020-as évben is velünk tart.

Ebben az évfolyamban hét számunk jelenik meg.

Most ennyire lett lehetőségünk.

Köszönjük, ha idén is előfizet lapunkra: utaljon **4500 forintot** a

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

bankszámlára, s írja meg címét a ketezer.lap@gmail.com mailre.
Illetve legyen Pick-Pack előfizetőnk, utaljon 3000 forintot, s vegye át
a lapot a Magvető Caféban. Vagy legyen támogató előfizetőnk!

Lapunkat megvásárolhatja a lapárosoknál, az Írók Boltjában
vagy az Írók Boltja online felületén, a Magvető Caféban,
az Atlantisz Könyvszigeten vagy a Nyitott Műhelyben.

Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
32. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Berecz Ágoston: <i>Nevek a rámpán avagy a vágy elérhetetlen tárgya</i>	3
Izsó Zita: Versek	25
Kácsor Zsolt: <i>Nem érek rá, haldoklom</i>	30
Vonnák Diána: Novellák	42
G. István László: Versek	52
Emily Dickinson: Versek	54
Almási Miklós: <i>Fityisz a halálra</i>	60
Schreiner Dénes: <i>Kentaur és kiborg</i>	65

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSÉNYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

Nevek a rámpán avagy a vágy elérhetetlen tárgya

AZ ALKOTMÁNY UTCAI EMLÉKHELY ÉS A MAGYAR NAGY-MAGYARORSZÁG

Több bírálat jelent már meg a szabad kritikai nyilvánosságban a Zimay Balázs és Mohácsi Sándor által az Alkotmány utca torkolatába tervezett Trianon-rámpáról. Van olyan értelmezés, amely az emlékmű mint tárgy javára írja viszonylagos visszafogottságát – alig emelkedik a föld színe fölé, és hiányzik róla a Horvátországgal kiegészített Nagy-Magyarországnak (az ún. Magyar Birodalomnak) a nyilvános, majd emlékezeti teret az elmúlt évtizedekben elárasztó sziluettje.¹ A koncepcióban azonban az általam ismert reakciók baljós emlékezetpolitikai fordulatot látnak; azt mondják, az elmúlt tíz év hivatalos „nemzetpolitikai” gesztusairól jóindulatú olvasatban eddig tűnhetett úgy, hogy irredenta felhangok nélkül szállnak síkra kollektív jogokért a szomszéd országokban élő magyar

kisebbségek számára és ünneplik a nemzetet mint az állampolgárok körénél szélesebb családot.² Ha létezett ilyen illúzió, a rendszer azt új emlékművével most szétzúzza, és nyíltan arra buzdítja híveit, hogy a trianoni békeszerződés évfordulóján (vagy akár egész éven át) a dualista Magyar Királyság államterületét gyászolják – igaz, legalább Horvátország nélkül. Hogy ezzel mi a gond, abban a Trianon-kultusszal szemben elfogadó Ungváry Krisztián is egyetért a többi szerzővel: „A kormány politikailag és morálisan is védhetetlen üzenetet küld. Jelesül azt, hogy Magyarországnak olyan területekkel is van dolga, amelyek nem kötődnek magyar identitású emberekhez.”³

I

Ungvárynak a többi nyilatkozó történésszel együtt persze igaza van, függetlenül attól, hogy hangsúlyaik-

Megköszönöm Pataki Katalinnak és Papp Gáspárnak a szöveghez fűzött észrevételeit.

ban elsikkadnak az egykori demográfiai arányok. Az 1920 előtti Magyar Királyság településeinek anyanyelvi-etnikai megoszlásáról rögeszmésen részletes számításokat olvashatunk a militánsan nacionalista Balogh Pálnak az akkori magyar kultuszminisztérium által kiadott könyvében. Innen tudható, hogy az 1900-as népszámlálás az ország 12686 települése közül (Horvátország nélkül) 4718-ban (37%) talált magyar többséget. Ezzel szemben a magukat magyar anyanyelvűnek vallók aránya 3458 faluban (27%) a Balogh által gavallérosan meghúzott egy százalékos küszöböt sem érte el.⁴ Ugyan a valós és statisztikai asszimiláció, illetve relatíve magas természetes szaporulatuk miatt a magyarok kimutatott aránya folyamatosan nőtt az összlakosságon belül, ez a következő népszámláláson valószínűleg csak az utóbbi kategória megnyirbálására volt elég. Az emlékmű által fókuszba helyezett 9218, Magyarországtól 1920-ban elcsatolt településnek nagyjából 17%-a volt magyar többségű.⁵

A legtöbb helyen a lakók jellemzően magyarul sem értettek. Ezt azért tartom érdemesnek hozzáfűzni, mert tapasztalataim szerint az egykori kisebbségeket mai mintára két-nyelvűként szokás elképzelni, akik egy magyar világba integráltak éltek. A magyarországi románoknak 1880-ban 5,7, 1910-ben 12,5, a szlovákoknak 1880-ban 9,9, 1910-ben 21,4 százalékát

írták össze magyarul tudóként, de több jel int arra, hogy az 1910-es adatokat felülmérésnek tekintsük.⁶

Gépen fölébük szállva így mutatnak tehát azok a helyek, amelyeket az emlékhely „összetartozókként” és – a vietnami veteránok washingtoni emlékművét és a berlini holokauszt-emlékművet megidézve – nyilvánvaló áldozati szerepben tüntet föl. Áldozatnak érezték-e magukat a lakosok? Mivel a nemzeti érzés úri huncutságból csak ekkoriban kezdett a tömegek kultúrájába is beépülni, az állam elsősorban nem lojalitásuk tárgyaként jelenhetett meg nekik. Sokkal inkább eredendően ártalmas hatalomként, amely még a legjobb esetben is adókat hajt be, kifürkészhetetlen célú és rapszodikus számon kért szabályokat eszel ki, a só és a dohány árát magasán tartja, a munkaképes fiúkat pedig előbb iskolába járattja, majd katonának viszi el. A felvetés egyenesen megmosolyogtató azon három és fél millió románról és délszlávról szólva, akiket a magyar állam 1918-ban már több éve ellenségként kezelte. Ezzel a háborús évek valójában egy évtizedek óta eszkalálódó folyamatot tetőztek be; ha a dualista Magyarország közigazgatása vissza is fogta magát, amikor magyar nyelvű parasztokkal volt dolga, a nem magyar és ezért eleve gyanús, a hivatalos írásokból pedig

mit sem értő parasztokat szabad prédának tekinthette.

Erős megszorításokkal 1848-ig vezethetjük vissza a konfliktust, amikor a forradalmi kormány és a bécsi udvar komoly erőfeszítést fejtettek ki, hogy a nem magyar perifériákat a magyar nacionalizmus ellen hangolják. Mivel azonban a parasztok csak kivételes pillanatokban viselkedtek politikai alanyokként, kétséges, mennyire forrhatott ki ez a folyamatosan szított ellentét állandó és politikailag jelentős habitussá. A világháború aztán megadta a végső lökést. 1918 fejtetőre állított, karneváli világában a nemzeti kisebbségekhez tartozó milliók már az anyanyelvű és győztes államokhoz való csatlakozást várták a magyar fennhatóság alóli kikerülésüktől (nyilván illúziókkal vegyesen), adott esetben pedig a helyi erőviszonyok megbillenését és a bosszú lehetőségét. A határváltozást semmiképp nem élték meg idegen uralomként, pláne tragédiaként, amint az emlékmű sugallni látszik.

II

Az *ad integrum* revizionizmussal való játékon kívül valamennyi értelmezés elítéli az 1913-as hivatalos helységnevek használatát is, ideértve az akkor frissiben magyarosított neveket. Ennél a pontnál érdemes hosszabban elidőznünk, mert az ún. „helység-

névrendezésnek” nem létezik történeti szakirodalma magyar nyelven, és így még a történészek is nehezen tájékozódnak róla, ha nem a korszak a szakterületük.⁷ Egy 1982-ben megjelent, a magyar hivatalos helységnevadást feldolgozó nyelvészeti monográfia a névváltoztatások formális tipológiája mellett szót ejt a folyamat menetéről, nem sok érzéket mutat azonban a mindezek háttérében rejlő politikai és nyelvi ideológia iránt.⁸ Bátorabb és a közönség számára valószínűleg ismerősebb is a középkorász Engel Pálnak a *História* 1996-os évfolyamában megjelent, sajnos, félreértéseket is tartalmazó Magyar Nagylexikon-kritikája, amelyből Egry Gábor cikke a példáját kölcsönzi.⁹ Ennél aztán nem is sokkal több, amit az érdeklődő a témáról talál.

A helységnevekről szóló 1898: IV. tc. benyújtói a rendezés praktikus előnyeit hangsúlyozták, hogy aztán a magyar pártok képviselői már leplezetlenül annak szimbolikus és várt közvetlen magyarosító hatásáról szónokoljanak. A szimbolikus cél, az új neveket megállapító bizottság elnökének szavaival, az volt, „hogy külsőleg, a helynevekben is megnyilvánuljon e területnek a magyar államhoz való tartozandósága”.¹⁰ Azt is remélték továbbá, hogy a lakosok kénytelenek lesznek legalább a saját falujuk nevének kiejtését megtanulni, ami további ösztönzést nyújt majd a magyar beszéd elsajátítására.

A törvény magyarosító hatásához fűzött várakozások a magyar közvélemény teljes támogatását élvezték (ami a magyarul beszélőknek persze csupán egy-két százalékát foglalta magába). A helynév-magyarosítás eredetileg a vármegyei tisztviselők és turistaegyesületek (elsősorban az Erdélyi Kárpát-Egyesület) mozgalma-ként indult, és tíz vármegyében már 1898 előtt tömegesen, rendelettel magyarosítottak helységneveket.¹¹ Báró Bánffy Dezső miniszterelnök részben pont saját népszerűtlenségét és a korszak mércéjével mérve is botrányos 1896-os választásokat feledtetendő szélesbítette országos léptékűvé a folyamatot. Voltak ugyan olyanok, akiket megnyugtattott, hogy a hivatalos magyarázat szerint csak régi magyar neveket fognak fölújítani, de a vállaltan „sovinizta” Bánffyra az ellenzék ösztüze zúdult a képviselőházban, megalkuvással vádolva a törvényt és annak kormányzati elszabotálását jósolva.¹² Cikkében Szarka László a mai rezsím által ünnepeelt gróf Tisza Istvánról írja mintegy *captatio benevolentiae*ként, hogy ellenezte az egész helynév-magyarosítást.¹³ Való igaz, hogy amikor szembesülnie kellett azzal, hogy elkészült a magyar másoló 1907-es horvát helységnevtörvény névjegyzéke, Tisza úgy nyilatkozott, hogy szívesen tenné meg nem törtéنتté a magyar rendezést, „ha ez lehetséges volna”.¹⁴ Igaz az is, hogy 1903-ban,

a szász képviselők kormánypártba való visszalépéséért cserébe, Tisza felfüggesztette az új nevek kihirdetését az erdélyi vármegyékben.¹⁵ Az ő miniszterelnöksége alatt helyezték viszont hatályba három nem magyar többségű vármegye új helyneveit.

A törvény két dolgot tett. Egyrészt ténylegesen előírta a magyar nevek kötelező nyilvános használatát bármely nyelven. Formailag minden település számára csak egy névváltozatot engedélyezett, a kormány pedig nem hagyott kétséget afelől, hogy ez a névváltozat kizárólag a magyar lehet – sem a törvény vitájában, sem miután a szász vezetésű vármegyék megpróbálták a német és román neveket törzskönyveztetni. Ez az intézkedés rövidesen hatályba is lépett. Másrészt szakértők bevonásával elrendelte egyedi nevek „megállapítását”, amelyek nem ismétlődnek az országon belül. Az ezzel a „törzskönyvezéssel” megbízott bizottság kapott mandátumot arra, hogy a névanyagot hozzáigazítsa az uralkodó nyelveszményhez, a szembeszökően nem magyar eredetű nevek eltüntetésével. Mikesy Gábor szerint ötezernél több településnevet változtattak meg (nyilván a helyesírási változtatások nélkül), ezekből Engel Pál számítása szerint kétezer-kétezeröttszáz volt névmagyarosítás.¹⁶ A névváltoztatások másik fele elő- és

utótagok hozzáadásából, elvételeiből vagy cseréjéből és más, nem magyarosító célú beavatkozásokból állt.

Ez a névmegállapítás elhúzódó folyamat volt. Az első nem magyar többségű vármegye, Máramaros új községneveit 1901-ben hirdették ki, de a legtöbb jelentősen módosított vármegyei névtárat csak 1910–11-ben, sőt a négy, szászok által lakott erdélyi vármegye községneveit 1912-ben. Négy vármegyében (Árva, Liptó, Fogaras és Hunyad) a világháború kitörése meg is akadályozta az új nevek bevezetését. A névmagyarosítások roppant aránytalanul oszlottak el az ország akkori területén. Nemcsak a mai Magyarországra jutott kevés belőlük, de viszonylag még a tulajdonképpen Erdélyre is. A szlovákok lakta északi vármegyék és a Bánát térképét a bizottság ezzel szemben teljesen átírta.

A törvény nyilvános ideológiája szerint a változtatásokra – a névkészlet racionalizálása mellett – régi, elfeledett-„eltorzult” magyar nevek föltámasztása céljából lett volna szükség. Valójában a keleti és délkeleti vármegyékben, amelyeket közelebbről tanulmányoztam, csak a névmagyarosítások egyharmadánál elevenítettek föl korábbi, okleveles adatokat, a Felvidéken pedig sejtethetően még alacsonyabb volt az ilyenek aránya. Sokszor ráadásul máshol használták föl elpusztult középkori falvak nevét, mint ahol azok

feküdtek, illetve az egykori névváltozatok közül is önkényesen válogattak. A *Muncsel* név például (a román *muncel* ‘hegyecske’ szóból) a régiségben is etimológiájának megfelelően, *e*-vel fordult elő, az egyszéri *Muncsal* („Munchal”) említés kivételével, amelyet – mint a magyar magánhangzó-harmóniának megfelelő – aztán hivatalossá is tettek.

Egyébként legtöbbször a létező névből indultak ki és azt fordították le (egészben vagy részben) – például: *Dubnic* → *Máriatölgyes* (szlovák *dub* ‘tölgy’), *Karavukova* → *Bácsordas* (szerb-horvát *vuk* ‘farkas’), *Stej* → *Vaskohsziklás* (tévesen a nyelvjárási román *stel* ‘sziklasirt’ szóból) – vagy láttak bele magyar szót – *Brezonfalva* (George Bresson vasúttársasági vezető nevéből) → *Bársonyfalva*, *Kurtics* (a középkori *Kurtafejéregyház*) → *Kürtös*, *Zsgyár* → *Zár*. Ritkábban nyitottak tiszta lapot és motiválták újra a nevet a településről vagy környékéről: *Bucsa* → *Királyhágó*, *Kabolapolyána* → *Gyertyánliget*, *Telgárt* → *Garamfő*. A név eleji mássalhangzó-torlódásokat föloldották (*Krompach* → *Korompá*), a szláv és román végződéseket és a magyar köznyelvi ejtésből hiányzó kettőshangzókat eltüntették (*Oscadnica* → *Ócsad*, *Globureu* → *Golbor*), érvényre juttatták a magyar magánhangzó-harmóniát, ráadásul egy téves, túláltalá-

nosító értelmezés szerint (*Kernyécsa* → *Kernyécse*) és a magánhangzókat úgy változtatták meg, hogy nyelvállás szerint egy-egy fokos lépéseket kapjanak (*Szeszárma* → *Szészárma*). Az így megalkotott nevek „túlnyomó részéről” Engel szerint „ordít művi, »csinált« voltuk”.¹⁷ Ez az ítélet mindenképp túlzó. Az új, mesterséges nevek egyenként ritkán tűnnek valóságosnak, összességükben azonban, mint az említett vidékekről Magyarországon készült térképeken, egy lebegő, hipermagyar Mája-fátyollá állnak össze.

Akár megváltoztatták a magyar neveket, akár nem, azok használata kötelezővé vált a kisebbségi nyelvű iratokban, tankönyvekben, iskolai térképeken, jelzőtáblákon, impreszumokban és kolofónokon. A korábbi taneszközöket betiltották, razziaikon elkobozhatták őket, birtoklásuk miatt vétségért járhattak el. Az is előfordult, hogy vármegyei és városi magyar vezérkarok a saját szakállukra kiterjesztették a törvényhatályát és a magyar nevek használatát elvárták bármely írott anyagtól, amely mások szeme elé került.¹⁸ Akár külső nyomás, akár öncenzúra állt a háttérben, számos német nyelvű lap kezdte el magyar nevükön emlegetni a németül hagyományos névvel bíró, német lakosságú helyeket – hasonlóan ahhoz, ahogyan a romániai magyar sajtó 1934 és 1944 között, majd 1988–89-ben kénytelen

volt a legújabb *timișoara*i hírekről tudósítani.¹⁹ Bizonyos kontextusokban a magyar mellett a nem magyar névváltozatok is megjelenhettek zárójelben, más kérdés, hogy az ezek ellen hergelt magyar úri középosztály nagy mértékben lefedte a törvényt alkalmazók körét. Jellemző, hogy Lóczy Lajos, a Magyar Földrajzi Társaság elnökeként, a brit külügyminisztériumban az ellen küzdött, hogy a hivatalos helységnevek mellé más névváltozatok is fölkerülhessenek a brit térképészeti szolgálat által szerkesztett részletes világtérképre. Miután leszavazták, a Társaság közgyűlésén bejelentette, hogy diplomáciai útra tereli az ügyet.²⁰

A leglátványosabb tiltakozáshullámot a befolyásos erdélyi szász elitből váltotta ki a törvény – nem véletlenül, hiszen helyi és részben még vármegyei ügykezelésük is németül folyt, ezért a gyakorlatban aránytalanul sújtotta őket. A választókerületükben tartott tüntetéseknek engedve a legtöbb szász képviselő kilépett a kormánypártból, amely így a Horvátországot nem érintő ügyekben elvesztette képviselőházi többségét, mialatt szász úrhölgyekből álló küldöttség próbálta rávenni Ferenc Józsefet, hogy ne szentesítse a törvényt.²¹ A következő években legalább öt helységnevtár jelent meg a „halálra ítélt” német és román

helységnevek megörökítése apropóján, Bécs városa pedig magyarországi városokról elnevezett utcákkal mutatott fityiszt a magyar kurzusnak.²²

Azon végső soron téves, bár önkritikus voltában becsülendő gondolatmenet számára, amely a magyarosító politikában látja „Trianon okát”, nyilván az itt tovább nem részletezendő külföldi visszhang és a nyomában a századeleji Magyarországról megerősödő, a maihoz hasonlóan negatív kép a leglényegesebb. Én mégis arra hívnám föl a figyelmet, hogy a helységnév-magyarosítás sok másikkal ellentétben olyan intézkedéssorozat volt, amelynél a szándék részben a tömegeknél is célba talált, és amely még az írástudatlanok számára is valós kellemetlenséget volt képes okozni. A korábbi magyar nevek többnyire felismerhetően hasonlítottak a helyben használtakhoz, ezeket most rájuk gyakran nem is hasonlító és kiejthetetlen hangsorokra cserélték le. Nem egyértelmű, hogy a lakosok dekódolták-e a szimbolikus erőszakot, amely az új nevekkal mintegy el kívánta idegeníteni őket saját szülőhelyüktől. A források tanúsága szerint a községi képviselők nemigen tudtak mit kezdeni az ideológikus magyarázatokkal, inkább attól tartottak, hogy az állam csúfnévvel akarja megbélyegezni őket.

Arról azonban a névadó bizottság már a törvény előkészítésének szakaszában sem hagyott kétséget a

helyi, elsődleges közösségek előtt, hogy egyik központi identitászimbólumukat, a nevüket, az állam mint értéktelent és nemkívánatosat el kívánja törölni, és ebbe nem enged nekik beleszólást. A községi képviselőtestületek véleményét *pro forma* ugyan kikérték, de csak ritkán vették figyelembe. A nevükhöz ragaszkodó községeknek úgy írtak vissza, mintha egyelőre nem is lenne nevük, és a létezőre „kért név”-ként hivatkoztak. Ezt aztán egy magabiztos államnyelvi ideológia nevében mint „értelmetlent” (ti. magyarul), „idegen(szerű)t”, „rossz hangzásút”, „kései ferdítést” vagy „nehézkies kiejtésút” szólták le, sőt az erdélyi szász falvak arról is értesülhettek, hogy német nevüket „kevesen ismerik”. A keleti vármegyékben az első körben megmagyarosított nevű községek kétharmada tiltakozott, de ezeknek csak körülbelül a negyede tarthatta meg régi nevét. Utóbbiak egy része belügyminiszteri vétóval, valószínűleg közbenjárás útján.

A végrehajtó közegek szellemiségéről sokat elmond, hogy a vármegyék többsége még a bizottság kreálmányaira is rálicitált, tisztviselőik pedig több helyütt vagy kimondottan a lakosság megbüntetését várták a törvénytől, vagy legalább azt, hogy beletörjön a nyelvük lakóhelyük nevébe.²³ És mit gondoljunk a körjegy-

zó azon javaslatáról, hogy az erdélyi-szigethegységi Mariselt *Vasvárra* kell átnevezni mementóul, amiért a helyiek ölték meg rajtaütésben az ellenük szabadsapatot vezérlő Vasvári Pált?²⁴

III

Meglepő, hogy magyar történészek milyen megkésve váltak érzékennyé az 1913-as helységnévtár ideológiai üzenetére, mire az Magyarországon már rég, az Orbán-rendszertől teljesen függetlenül normává emelkedett. Ezt nem annak a rövid időnek, gyakran csupán hét-nyolc évnek köszönheti, amíg az új nevek hatályban voltak. Ahol a II. világháborús magyar világ nem vezette be újra, ott a helyi emlékezetből rég kikopott, hogy a falunak valaha magyarosított neve létezett. Kivételt jelentenek persze a magyar vagy részben magyar közösségek, de – hacsak elődeik nem maguk kérték – az új neveket itt sem fogadták be, és a bácsfeketehelyi vagy torontálvásárhelyi magyarok helyi használatra ma is feketicsiek és debelyácsiak. Habár a helységnév-magyarosítás kevés magyar lakosságú falut érintett, az 1913-as helységnévtár státuszát mégsem a kevés vajtfulú filosz részéről érte komoly támadás, akik – mint Engel Pál – a „legrosszabb emlékü sovinizmust”²⁵ látták benne, hanem

a szomszédos államok magyar érdekvépviseletétől. Több közösség (Dobronak/Lendvavásárhely, Kupuszina/Bácskertes, Nagyzerind/Nagyzerénd és a határeset Szászcsávás/Csávás és Szásznyíres/Nyíres), amikor módja nyílt arra, hogy magyar neve számára elismerést szerezzen, a névváltoztatás előtti, hagyományos formával reprezentálta magát. A romániai kodifikáció aztán jogszabályba írta az 1913-as nomenklatúrától való eltéréseket.²⁶ Ennél is tovább ment a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács bizottsága, amely magyarok által nem vagy alig lakott helyek nevééről is döntött, és alapelveként mellőzte a századelőn magyarosított neveket – igaz, a végleges lista már nem tükrözi ezt az elvet.²⁷

A századfordulón kitalált helységnevek az 1990-es években tettek szert a természetesség aurájára, Engel cikkén kívül nyilvános vita nélkül. Az ezredfordulóra nagyrészt már meg is jelentek a közösségi tudás azon tárhelyei, amelyek ezeket fő- vagy egyedüli alakként tartalmazták: a példátlan szerkesztői megoldásként valamennyi 1918 előtti magyarországi településnek külön szócikket szentelő Magyar Nagylexikon és Révai Új Lexikona, a különböző helységnév-azonosító táruk, a Dimap és a Cartographia térképei. A 2000-es években részben ezek tekintélyé-

re hivatkozva kerültek föl a magyar Wikipédiára, onnan pedig később a Google Mapsre, mint a magyar nevek.

Az 1913-as helységnévtár leglelkesebb terjesztői nem a nemzeti múlt tudósai voltak, hanem a földrajz és a térképészet szakemberei. Ez nem is véletlen, ha meggondoljuk, hogy azok a történészek, régészek és művészettörténészek, akik munkájuk során kapcsolatba kerülnek ilyen helyekkel, a forrásaikban legtöbbször nem az 1913-as nevekkal találkoznak. Úgy tűnik, hogy a nacionalizmus és a vele összefonódó jogfolytonosság-ideológia mellett az a nimbusz is magyarázza sok kartográfus és földrajzos vonzódását a magyarosított nevek iránt, amelyet a „helységnévrendezés” mint sztenderdizációs teljesítmény a megfelelő egyetemi tanszékeken élvez. Pont amiatt büszkék rá, aminek óvatosságra kellene intenie vele szemben – hogy egyetlen európai állam sem egyértelműsítette helységneveit olyan alaposággal, mint azt a „helységnévrendezés” tette az egykori Magyarországon.

Ennek az elvnek a jegyében a budapesti Földrajzinév-bizottság már 1994 óta a dualista Magyarország államterületét szem előtt tartva dönt a magyarországi helynevekről. Ekkor kapta ugyanis a *Pilis*-előtagot az önállósuló Pilisjászfalu, hogy a magyar

nemzet elkerülje a minden bizonynyal elkerülendő homonímiát az Érsekújvárhoz közeli, szlovák lakosságú Jászfaluval.²⁸ A bizottság többször döntött a környező országok magyar helyneveiről, és az 1913-as határokon belül mindig a lehetséges „legmagyarabb” névalakot ajánlotta, automatikusan, mintegy élő jogforrásként az 1913-as helységnévtárat használva zsinórmértékül.²⁹ A bizottság egyik tagja tényt állapított meg és nem vágyat fogalmazott meg azzal, hogy „az 1913-as helységnévtár alapvető dokumentuma, megkerülhetetlen forrása lett a térséggel kapcsolatos hivatalos ügyintézésnek, szakirodalomnak, térképi munkáknak”.³⁰ Magyar állami hivatalok *minimo calculo* huszonöt éve tesznek úgy – hogy visszakanyarodjak Ungváry Krisztián *bonmot*-jához –, mintha Magyarországnak olyan területekkel lenne dolga, amelyek nem kötődnek magyar identitású emberekhez. És teszik ezt Bánffy Dezső elvtársainak szemüvegén keresztül.

IV

Amit az írás második felében mondanó vagyok, annak az eddigiekkel szemben nem a szikár történeti tényekhez van köze, annál inkább a történeti képzelethez és mítoszokhoz. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, néhány szót a politikai kon-

textusról. Járatlan lévén az orbáni kremlinológiában, nem bonyolodom belyóslásba arról, hogy kinek mennyire átgondolt ötlete nyomán körvonalazódott az emlékmű.³¹ Az Alkotmány utca bejáratánál nyilván az a fő rendeltetése, hogy a korábban épített medencékkel együtt akadályozza a Kossuth tér tömeges megközelíthetőségét. A reprezentáció lehetséges eszközei közül egy kevésbé kézenfekvőt és talán mértéktartóbbat választ, mint akár a sziluett, akár a Nagy-Magyarország különböző pontjairól összehordott föld lenne, a Szabadság téri egykori központi irredenta emlékmű kölcsöntémája a koronázási szertartások szimbolikájából. Ugyanakkor nehéz meglepődni rajta, hogy akár a vezető körökben, akár a szakértő történészek között vannak olyanok, akik az 1913-as helységnévtár kultuszát ápolják.³²

Mióta a Jobbik megüresedett helyét is betölti, Orbán ismét vetélytárs nélkül játszhatja újra a két világháború közti korszak állami nacionalizmusát, és ennek során lassan nem marad tilalomfa, amelynek ledöntésével lelkesíteni tudná híveit. A Horthy-rendszerrel való párhuzam egyúttal arra is rávilágít, milyen keveset jelentett befelé Orbánék korábbi óvakodása az irredenta gesztusoktól, amelyről Egy

Gábor ír cikkében. Talán nem köztudott, de Horthy Miklós Magyarországá sokáig hasonlóképp nem folytatott – mert a békeszerződés értelmében nem folytathatott – revíziós propagandát.³³ Attól azonban, hogy a mozgósítás tilalmas széletét társadalmi szervezeteknek engedte át, még mindenki számára egyértelmű maradt a kulcsszerep, amelyet a téma állandó napirenden tartásában játszott. Hasonló volt a helyzet 2010-ben, amikor többségükben a kiépülő rendszer hatalmi központjába bekötött önkormányzatok szórták tele a vidéket Nagy-Magyarországba rajzolt Kis-Magyarországokkal.³⁴ Ezzel szemben a minisztériumi nyilatkozatok és kommunikék szelídebb diskurzusa nem öltött testet emlékművekben.

Csábító az az értelmezés, hogy a rámpával és rajta a nevekkel legalább részben a szomszéd országokban élő magyarokat célozták meg, hiszen a választójogot Orbán ezekre a Magyarországhoz plátóian kapcsolódó csoportokra mint saját választói tartalékbázisára terjesztette ki, amelynek a lojalitását a leghatékonyabban biztosíthatja magának.³⁵ Az utódállamok a száz éve bekebelezett területeken hasonló nagyságrendben avatkoztak be a helységnevekbe, mint a korábbi magyar hatalom (a román kormányok például 730–740 mesterségesen románosított nevet vezettek be a XX. században, szem-

ben 670–680 századeleji névmagyarosítással), és a névváltoztatások aránytalan része jutott magyar falvakra, fölerősítve a lakosok azon etnocentrikus reflexét, amely minden hivatalos nyelvű névváltoztatban hamis kreálmányt lát. Ha ez része volt a kalkulációknak, úgy az 1913-as helységnévtár falakra vésése mégsem éri el föltételezhető célját. Akár húsz évvel ezelőtt még nemcsak a lakóhelyük magyarországi települések közé keverése töltötte volna el erkölcsi elégtétellel a kisebbségi magyar látogatókat, de önmagukban a magyar nevek is a szabadság metaforáiként hatottak volna. Mára ez a varázs, úgy tűnik, megkopott.

Alábbi értelmezési kísérletem csupán az emlékmű által elsőrendűen megcímzett kis-magyarországi közönség válasza, az emlékmű befogadására, használatba vételére kérdez rá, az alapján, amit történelemről való tudásukról, hiedelmeikről és történeti képzeletük bejárattott mintázatairól tudni vélek. Az ilyen, múltról szóló képzetek, történetfoszlányok – igazságtartalmuktól függetlenül – mítoszokká, az ismereteket szervező, praktikus értelmet hordozó és az új információt megsűrű elbeszélésnyalábokká rendeződnek a társadalmi kommunikációban és ennek lenyomataként az egyéni tudatokban. A mitológiaként felfo-

gott történeti tapasztalat alfája és ómegája a politikai cselekvés (néha a közösség önképén keresztül). Ez végeredményben ugyan a történetírásra, mint nemzeti tudományra is igaz, de a mindennapi történeti mitológia a múlt önelvű megértését átugorva közvetlenül a jelenre irányul és a politikai képzelet hátországaként működik.³⁶ A politikai, és így áttételesen a történeti képzelet is az emberi psziché időtálló tartalmaiból és készleteiből táplálkozik, mivel az egyén csak úgy tud azonosulni a közösséggel, ha abba mint szimbolikus individuumba magát behelyettesíti. Ez teremt lehetőséget a tömeglélektani magyarázatok, jelesül a lacani baloldal izgalmas eszmefuttatásai számára a nemzet pszichoanalíziséről.³⁷

Bár megszokott körülmények között a nemzet mítoszai a történezmunkájára is rányomják bélyegüket – ha máshogy nem, hát a hallgatólagos tudáson keresztül –, a nyilvánosság közösségi média általi átalakulása és a közelmúlt szűkebb magyar társadalmi és politikai katalizmái nyilvánvalóvá tették a távolságot magyar nemzeti mitológia és nemzeti történetírás között. Előbbi el is rugaszkodott az utóbbitól. A saját szabályoknak engedelmeskedő céhes történetírás és a történeti képzelet között az elmúlt kétszáz évben állandó volt a feszültség, de korábban a történetnépszerűsítés elbeszélései, hangsúlyai és implikációi is közkin-

csé váltak. Csakhogy a történetnépszerűsítés ma, úgy látszik, vesztesre áll a kívánatosabb portékával házaló áltudománnyal szemben. Az Orbán-rendszer radikálisan megszabadította emlékezetpolitikáját – ha tetszik, köztörténetét – a racionális, szakmai beszédmódok koloncától, sutba dobta az aufklérista szándékok látszatát is és a nemzeti közönséget átengedte az önélvezetnek. Sőt, az álhír- és összeesküvéselemélet-fogyasztó közönségre szabott propagandájával maga is erősíti a civilizációs fékek elleni szimbolikus lázadás hangját. Ugyanakkor az Orbán-rendszer nem talál föl semmi eredetit, és populistaként inkább csak legitimál egy támogatóihoz közel álló emlékezeti hagyományt, mintsem azt alakítaná.

Arra szeretnék rámutatni, hogy a magyar Nagy-Magyarország fikciója, amelyet az 1913-as hivatalos helységnevek felsorolásával az emlékmű színre visz, valójában a magyar nacionalizmus mélyen gyökerező aranykorképzete, nem is olyan új köntösben.

A magyar politikai közösség legalább a reformkor óta görgette magával a kognitív disszonanciát, hogy a „két magyar haza” (Magyarország és Erdély) népességének többsége az általa is vallott értelemben nem volt magyar. A feszültség feloldására a legemelkedettebb kísérletet Deák

tette az „oszthatatlan, egységes magyar nemzet” (gyakorlatilag az állampolgári nemzetről szóló) alkotmányos tanával. Persze a magyarság mint politikai és mint kulturális közösség megkülönböztetése a nacionalizmus aranykorában fából vaskarika volt, és csöppet sem meglepő, hogy a dualizmus korának magyar véleményvezérei az utóbbit kérték számon, miközben az előbbiről beszéltek. Az egyébként még úri-középosztályi arculatú XIX. századi magyar nacionalizmus a mindennapokban úgy kezelte a problémát, hogy a nem magyarok jelenlétét akcidentálisként, őket a szülőföldjükön idegenként, a jog szerint *magyar* Magyarországra nem illőként tüntette föl. A mai történeti képzelet számára már ez is előképül szolgált, de még érdekesebb az, hogy a jelenben (a korszellem segítségével, a modernizáció révén vagy drasztikusabb eszközökkel) megvalósítandó magyar Magyarországot visszavetítette a történelembe. Ezen boldog állapot körvonalai tetszőleges korábbi évszázadban kirajzolódhattak, a leggyakrabban mégis a középkorba helyezték, mint Beksics Gusztáv, akinek víziójában Mátyás Magyarországa „magyar nemzeti állam volt”.³⁸ Ezt az aranykort a demográfiai hanyatlás és újjászületés mítoszaival („elrománosodás”, „eltótosodás” kontra „magyarosodás”) választották el a szomorú, de reményteljes jelentől.

A magyar Magyarország dualizmus kori kettős projekcióját emblemátikusan jeleníti meg a réginek mondott új helységnevek beiktatása a „helységnevrendezés” idején. Nemcsak az újságolvasó közvélemény, de maguk a nevek kiötlői is hitték, hogy az egykori neveket állítják helyre (mint ahogy néha valóban tették), és velük együtt a megtépzott történeti igazságot. A bizottság úgy járt el, mintha eredetileg minden települést magyar nyelvűek alapítottak volna – a mai Szlovákiában cinikusabban, keleten és délen őszintébben, bár gyakran ott is tudhatták, hogy az átnevezett falvaknak sohasem volt magyar előzményük.

A folyamat mögöttes ideológiája szerint az ország nem annyira állampolgárokból, mint területrészekéből, lényegileg egyöntetű nemzet-tükörcserepekből áll. A szuverén hatalom az egyes településeket kezeli alanyokként, amelyeket – részben az átnevezés átlényegítő mágiájával – „vissza” kell vezetni magyar lényegükhöz.³⁹ A szuverén előjoga, hogy a területén fekvő helyeket elnevezze, vagyis lényegüket megállapítsa. Ez a kortársak által nyíltan képviselt gondolat akkor egy asszimilációs politikát és a nemesi gyökerű magyar úri osztály nárcizmusát szolgálta, de ugyanolyan működőképesnek bizonyult a nemzeti gondolat demokra-

tikus és integráns-kirekesztő változataiban is.

Már a dualista Magyarország vezetői sem tartották veszélytelennek az etnikai-nyelvi viszonyok reprezentálását – példa erre, hogy a statisztikai hivatal szigorúan bizalmasan kezelte az 1900-as népszámlálási adatok alapján a döntéshozók irodájába készített etnikai térképét, attól félve, hogy az illetéktelen kezekben „könnyen nemzeti érdekeink veszélyeztetésével járhatna”.⁴⁰ A Horthy-éra propagandája zárójelbe tette ugyan az elveszített területek nem magyar többségét, de nem próbálta meg azt sugallni, hogy azok magyar nyelvűek lettek volna. Közönségének zöme még emlékezett rá, hogy a kisebbségektől való félelem és a magyarosodás milyen gyakori témája volt a békeidők magyar nyilvánosságának. Mielőtt a szerepet a zsidókra, szabadkőművesekre és baloldaliakra osztották volna, a liberális sajtóban a „dákorumán”, „pánszláv” és „pán-germán demagógok” szerepeltek belső ellenségként, amint a kisebbségi tömegekben elégedetlenséget szítanak, „fészkelődnek” és „kifelé gravitálnak”. Az uralkodó rétegekből sokan ették korábban a perifériára beosztott tisztviselők népszerűtlen kenyerét, vagy utazásaik során állapíthatták meg a végekről, hogy – ismét a békeidők sajtójának egyik toposzát idézve – vajmi kevés emlékeztet bennük egy magyar országra.

A revíziós retorika nemcsak hogy fenntartotta a magyar politikai és etnikai nemzet kettősségét, de benyomásom szerint még föl is erősítette a birodalmi retorika olyan, korábban is burjánzó elemeit, mint az ekkor jelszóvá váló kultúrfőlény és az immár elszakított nemzeti kisebbségek orientalizálása.

Arra viszont kevés esély volt, hogy Nagy-Magyarországra – jobb híján használok a szót – birodalomként emlékezzünk.⁴¹ A dualista politikai osztály programideológiája, amely országát nemzetállamként kezelte, máig meghatározza történeti képzeletünket. Csupán az utódállamok többségi értelmisége feltételezi néha, saját államnemzeti, iskolai tudását kifordítva, hogy a magyar nemzeti történetírás a környező népeken uralkodó, birodalomépítő XIX. századi Magyarországot ünnepli. Amíg létezett, a *Magyar Birodalom* közjogi terminus technicusként a Horvátországgal kiegészült Magyar Királyságot jelölte, a politikai nyilvánosságban pedig a Monarchián belüli magyar túlsúly programjára, illetve a magyar gazdaság és *soft power* balkáni terjeszkedését sürgető kolonializmuspótlékra foglalták le ezen eszmék szószólói. Nagy-Magyarországot később, a két világháború között is talán egyedül Bajcsy-Zsilinszky titulálta birodalomnak.

A Kádár-korszak Nagy-Magyarország emlékét, magyarjaival és nem

magyarjaival együtt a történelem „hideg” emlékezetébe, a lexikális tudás tartományába számúzta, ugyanakkor viszont beidegezte a fejekbe a nemzetállami normát. Az önmagába zárt szocialista Magyarország állampolgára, bár társadalmilag összehasonlíthatatlanul mobilabb volt elődeinél, a határokon belül többnyire csak magához hasonló magyarokkal találkozott. Így az egynyelvű nemzetállam válhatott a természetes kerekké, amelynek mintájára elképzelt a tananyag által közvetített történelmet, és egynyelvű miliőt elevenítettek meg a népszerű történelmi filmek, tévéfilmek és regények is. Kevésbé befolyásolták a hallgatólagos tudást a nemzeti tudat internacionalizmus jegyében helyzetbe hozott „önkritikus”, reflektált (bár nem feltétlenül őszinte) változatai és az 1980-as évek történetírásában kibontakozó Monarchia-nosztalgia, amely a dualista korszak „multikulturalizmusát” szívesen színezte át harmonikussá.

Magyarországon csak az 1918 után repatriált tisztviselő- és egyéb úri családok élő (kommunikatív) emlékezete kapcsolódott közvetlenül az impériumváltáshoz, illetve azon – javarészt szintén úri – családoké, amelyeket az új határok elvágtak rokonaiktól, üzleti érdekeltségeiktől. Szélesebb körben élt viszont tovább

a Horthy-korszak színes-szagos revizionista tömegpropagandájának érzelmi üzenete.⁴² Csak sejthetjük, hogy a két világháború közti beszédet, rejtőszínek mögött, tudatosabban éltették és adták tovább azok, akik a vesztes „keresztény középosztályhoz” sorolták magukat. Mindenesetre ez a népi kádereket is magába olvasztó, pilléresedő réteg volt az, amely a rendszerváltás körüli években törzsi bálványává tette a Trianon-kultuszt, és nyugatos ellenfeleinek átható közönye mellett a kérdésben értelmezési monopóliumra tett szert.

Ezzel szemben a kisebbségi magyarok négy fal közötti beszélgetéseiben az impériumváltás eredetmítoszként szerepelt, amelynek jelentőségét csak nyomatékositotta II. világháború alatti megisméltődése, a magyar bevonulással, majd kivonulással. A legtöbb családtörténetben az impériumváltás aligha okozott ugyan valódi törést, ám ahogy a magukra utalt, lokális világok kinyíltak, a kisebbségi magyarok egy traumatizált, sérelmi közösségbe szocializálódtak, amelynek mítoszai magyarázták másodrangú helyzetüket és megaláztatásukat, és némi enyhét nyújtottak rájuk. A „régii magyar világ” az aranykor strukturális helyén, az eredeti ártatlanság állapotaként jelent meg számukra – miközben ugyanezt

a szerepet a magyarországi nemzeti jobboldalnál gyakran a Horthy-korszak töltötte be.

A két „vesztes”, reaktív emlékezeti hagyományt a rendszerváltás utáni magyarországi jobboldali szubkultúra és a ráépülő emlékezetipar fonta átfogó, „össz nemzeti” áldozatnarratívába, amihez kutatási irányjaival, kérdésfelvetéseivel és keretezéseivel a nemzeti történettudomány is segédkezet nyújtott. A trianoni „országcsönkítés” ebben a mára uralkodóvá váló történeti képzeletvilágban nemcsak a nemzeti tér szimbolikus tengelye, de a múltból való tudást szervező, kiemelt emlékezeti csomópont is. A „történeti Magyarország” felidézéséhez az emlékezet útja itt Trianonon át vezet. Ez a megterhelttség, összetettség a mítosz erejéhez is hozzájárul.⁴³

Mivel a Trianon-mítosz (a Horthy-rendszer idején hozzákapcsolt antiszemita bűnbakkép dacára) befelé nem tűnt konfrontatívnak, a nyugatos elit nem szállt harcosan szembe az irredenta jelképek, utalások fokozatos beúszásával a nyilvánosság fősodrába. Némáságuk bizonyos mértékig érthető – hiszen ki vágyrna arra, hogy a kisebbségi magyarság ellenségeként bélyegezzék meg, pláne emberi jogi körítéssel? A válaszadók 2010-ben és 2013-ban is arra hajlottak, hogy Nagy-Magyarország sziluettjét a mai Magyarország jelképének fogadják el.⁴⁴

Egy áldozatnarratíva nem lehet cinikus, márpedig hogy őszinte legyen, ahhoz az 1919 előtti Magyar Királyságot nemzetállamként kell bemutatnia. Erre szolgál a nem magyar többségről való tudás kitörlése (például tabusítással), már tudniillik azokban a körökben, ahol ez a tudás egyáltalán létezik. Hiszen a területvesztés témája régtől fogva obligát módon a magyar kisebbségekért való aggodalom kíséretében vagy épp a magyar kisebbségek problémájaként merül föl. Ebből a gondolatpárosításból pedig természetesen fakad a magyarországiak hallgatólagos tudása, amellyel a kisebbségi magyarokat rámontírozzák a száz éve elcsatolt területekre.⁴⁵ Egy friss közvélemény-kutatás válaszadói 31%-ra (medián) becsülték a nem magyarok arányát az 1920-as Magyarországon, mégpedig politikai önbesorolásra való tekintet nélkül. A 18–29 évesek és a legfeljebb nyolc általánost végzetek ennél még kevesebbet (25% körül) tippeltek.⁴⁶

A békeszerződés középpontba helyezése az elbeszélést a magyarokra szűkíti le, és ezáltal visszamenőleg megmagyarosítja a területet.⁴⁷ Ha a nem magyar többséget kisatírozzuk, akkor a versailles-i határhúzás valóban védhetetlen merényletté válik, amellyel a nyugati hatalmak saját eszményeiket tiporták meg és ame-

lyet csak összeesküvés-elméletek – gátlástalan külső ellenségek hazug propagandája és diabolikus belső árulók aknamunkája – képesek magyarázni. Ez a művelet végre lehetővé teszi, hogy kognitív disszonancia nélkül élhessük bele magunkat az élvezetpótlékba, amelyet az áldozati szerep kínál.

Vagy mégsem? A magyar „nyelvterület” képe persze – kellő távolságból és a kellő összefüggésben – akár ma is képes lefedni Nagy-Magyarország mentális térképét. A gyakran emlegetett Székelyföld szinekdochikus felcserélhetővé válik Erdélylyel, mint ahogy honfitársaink nagy része a mai Kassát, Aradot, sőt Pozsonyt is magyar többségű városnak véli.⁴⁸ Ezalatt a *Felvidék*, amely Grünwald Béla vagy Mikszáth számára még a Tótságot jelentette, a személytelennek érzett *Szlovákia* autentikus töltetű ellenfogalmaként utal, magyar szempontból, ugyanarra a földdarabra.

De Orbán Viktor propagandagépizete nálam nyilván pontosabban fel tudja mérni, hogy Nagy-Magyarország vonzereje még híveik világában is alárendelődik a kis-magyar nemzeti közösség otthonos, Kádárkorra visszanyúló tapasztalatának. Ezt többek között azzal bizonyították, hogy a kereszténység védőbástyája szerepét leporolva védőkerítést húztak a trianoni határra. A huszadik század rivális hagyományán

kívül elsődleges tapasztalatok is nehezítik, hogy az egykori Magyar Királyság területét magyarként képzeljük el. Az utasember hamar rájön például, hogy nem érdemes magyarul kávéit rendelnie tetszőleges, a Kárpátok karéján belüli vendéglátó helyen. A Kádár- és a Horthy-korszakból származó magyarázati kereteket a magyarok ezért egymást kiegészítve vagy egymás mellett használják megértésre, mint ahogy az ókori görögök is képesek voltak figyelmen kívül hagyni saját mítoszait.⁴⁹ A határ túloldala az adott beszédhelyzetben érvényes hagyománytól függően lehet – a legutóbbi évekig lesajnálóan emlegetett – Szerbia/Románia vagy egy magasabb értelemben vett Magyarország. A két vízió közötti viszony szükségképpen kusza, mint ahogy az „elszakított területek” mentális térképe is az.

A magyar – vagy már-majdnemmagyar – Nagy-Magyarország képzetének kitüntetett helye a múlt marad, de ennek a múltnak a konkrét helyét ma már a századelő is betöltheti. A nemzeti aranykor ezáltal előrevetül abba az időbe, amelyből a saját mítosza vétetett, és hasonló elemekből és hasonló műveletekkel ölt testet a dualizmus korában, mint amelyekkel a dualizmus korának képzelete vetítette vissza a még korábbi századokba. A képzeletbeli utasember például hallgatólagosan bevándorlók és janicsárok isme-

retlen arányú egyvelegét látja a *sub specie aeternitatis* magyar tér valódi lakóiban, ugyanúgy, ahogyan a dualizmus korának magyar elitje is tette előtte. Az egyetlen különbség, hogy a mai „idegeneket” a mai utazó már az elmúlt évszázad hordalékának láthatja. Az autonóm történeti képzelet idővonalán (*time map*) a saját tér mindig az élő emlékezetet közvetlenül megelőző időkben korcsosult idegenné.

A magyar helységnevek, köztük a kitalált nevek, amelyek a századeleji magyar elit történelemképét nyelvi megformáltságukban ikonként jelenítik meg, talán a legalkalmasabbak rá, hogy Nagy-Magyarországot magyarként mutassák. De az Alkotmány utcai emlékhely tündérvára nem egyszerűen a századelő történeti képzetét transzponálja a századelőre. A kitalált nevekkal ugyanis az egykori magyarosító rendszer nemcsak saját múltját helyesbítette, de a jövő számára is magyarként jelölte meg a rendelkezésére álló teret. A cinikusabb látogatók szemében az emlékhely falai tehát a dualizmus kori hatalmasok nemzeti vágyképét is gyászolhatják azon eszközökkel, amelyekkel azok egy fényesebbnek remélt jövő számára a valóságba írták.

A mai és a száz évvel ezelőtti aranykormányos között a legfonto-

sabb különbség Trianon szimbóluma. Trianon minden előzményénél jóval tömörebben jelöli a másikat, amely a nemzetet megakadályozza benne, hogy kibontakoztassa saját valóját – távol tartja tőle a lacani élvezetet. Az „elrabolt élvezet” (*jouissance dérobée*) problémája a másik valódiságának a kérdése körül fo-

rog. A falakra vésett helyek otthonosságát a másik élvezeti helyettünk, de legalábbis nem várnak már arra, hogy mi vegyük birtokba, lakjuk be őket. Áldozati szerepbe állításuk, ahogyan az emlékhely teszi, ezért az élvezetért hivatott kárpótolni. Csak remélhetjük, hogy ezt a hivatását az emlékhely békében tölti majd be.

JEGYZETEK

1. Renczes Ágoston: *A Trianon-élmű a Trianont részben okozó magyarosításnak is emléket állít*. Azonnali, 2020. június 8., <https://azonnali.hu/cikk/20200608.a-trianon-emlekmua-trianont-reszben-okozo-magyarositastnak-is-emleket-allit>. Hasonlóképp vélekedik György Péter: *A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye*. Népszava, 2020. szeptember 5., <https://nepszava.hu/3090699.gyorgy-peter-a-nemzeti-osszetartozas-emlekhelye>.
2. Így különösen Egry Gábor: *Végre egy irredenta emlékmű?* HVG, 2020. április 18. és Bauer Tamás, in *Szobrok az emlékezetben*. Pódiumbeszélgetés Bauer Tamással, Mélyi Józseffel és Pótó Jánossal, a moderátor Pikó András. *Mozgó Világ*, 2019. augusztus 7., <https://mozgovilag.hu/2019/08/07/szobrok-az-emlekezetben/>.
3. „Politikailag és morálisan is védhetetlen üzenetet küld a kormány”. Interjú Ungváry Krisztiánnal. Népszava, 2020. április 4., <https://nepszava.hu/3080312.politikailag-es-moralisan-is-vedhetetlen-uzenetet-kuld-a-kormany-interju-ungvary-krisztiannal>.
4. Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon*. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1902, 142 és 153.
5. Balogh számaiból kivonva a trianoni Magyarország 1910-es adatait. Sebők László: *Magyarországi etnikumok térképei 1910-ben és 2011-ben*, <https://mtatki.ogyk.hu/terkepek.php>.
6. *A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest, Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882, 1. köt., 222, 658 és 668; *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. Részletes demográfia* (Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, 61.). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1916, 117 és 127–28. A számok értelmezéséhez Berecz Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy*. Pasts, Inc, Central European University, Budapest, 2013, 28–30.
7. A témáról bővebben Berecz Ágoston: *Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Border-*

- land. Berghahn Books, New York, 2020, 193–240.
8. Mező András: *A magyar hivatalos helységnévadás*. Akadémiai, Budapest, 1982.
 9. Engel Pál: *Kitalált helységnevek*. História, 1996/7, 31–32.
 10. Mező: *A magyar hivatalos helységnévadás*, 143.
 11. Bács-Bodrog, Bars, Hont, Szepes, Szolnok-Doboka, Temes, Torontál, Vas, Zala és Zólyom. A turistaegyesületi előzményekhez Berecz: *Empty Signs*, 42–46.
 12. Sipos Orbán: *Biharvármegye a népese-
dési, vallási, nemzetiségi és közoktatási
statisztika szempontjából*. Szent László,
Nagyvárad, 1903, 28.
 13. Szarka László: *Soknyelvű ország – egy-
nyelvű álom és emlék(mű)*. Új Szó On-
line, 2020. május 31., <https://ujso.com/panorama/soknyelvu-oroszag-egynyelvu-alom-es-emlekmu>.
 14. Ivica Mataija: *Promjene imenâ nasel-
ja na hrvatskome području: u svjetlu
administrativnih odredenja od 1860. do
1960. godine*. Folia Onomastica Croa-
tica, 2011, 125–26. és Gratz Gusztáv:
*A dualizmus kora. Magyarország törté-
nete, 1867–1918*. Magyar Szemle Tár-
saság, Budapest, 1934, 2. köt., 278.
 15. Isolde Schmidt: *Beiträge zur Ge-
schichte des südostdeutschen Parteiwe-
sens 1848–1914*. Schick, München,
1939, 88; Képviselőházi napló 1901,
20. köt., 180–81; Gerald Volkmer: *Die
Siebenbürgische Frage (1878–1900). Der
Einfluss der rumänischen Nationalbe-
wegung auf die diplomatischen Be-
ziehungen zwischen Österreich-Ungarn
und Rumänien*. Böhlau, Köln, 2004,
326–28.
 16. Mikesy Gábor: *Helységneveink 1913-as
tűkörben*. Névtani Értesítő, 2013, 39;
Engel, 32.
 17. Uo.
 18. Lásd például a felsőbányai városi ta-
nács egyhangú döntését, amely a vár-
megyei görög-katolikus tanítóegylet
nyári bankettjét azzal az ürüggyel
tiltja be, hogy a román nyelvű meg-
hívón a város román nevét használ-
ták; *Felsőbányai Hírlap*, 1909. július
15., 3.
 19. Nemcsak a tekintélyes *Pester Lloyd*,
de még a magyar állami nacionaliz-
mussal szemben ellenséges Fehér-
templom városában kiadott *Die Nera*
is. Vö. Soproni Géza [Beke György]:
*Odorheiu Secuiesc? Magyar helység-
nevek sorsa Erdélyben*. Kortárs, 1988/8,
79–98.
 20. Lóczy Lajos: *Elnöki megnyitó*. Földraj-
zi Közlemények, 1910, 149.
 21. Carl Göllner (Hrsg.): *Die Siebenbür-
ger Sachsen in den Jahren 1848–1918*.
Böhlau, Köln, 1988, 203 és Kemény
G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi
kérdés történetéhez Magyarországon a
dualizmus korában*, 2. köt. Tankönyv-
kiadó, Budapest, 324–25.
 22. *Wiener Zeitung*, 1914. január 22.
 23. MOL, K156, 35. doboz, 807.; uo., 54.
doboz, 376 és 458; Mező András:
*Adatok a magyar hivatalos helységné-
vadáshoz*. Bessenyei György Tanár-
képző Főiskola Magyar Nyelvészeti
Tanszéke, Nyíregyháza, 1999, 149.
 24. Uo., 238.
 25. Engel, 31.
 26. Csomortáni Magdolna: *A romániai
magyar kisebbségi helységnév a nyelvi
tervezés érdeklődési körében*. Névtani
Értesítő, 2014, 86; Bartos-Elekes

- Zsombor: *Helységnevek a romániai köztudatban. Az endonima és exonima megszgyénjén.* Geodézia és Kartográfia, 2002/4, 22–23.
27. Molnár Csikós László: *Vajdasági helységnevrendezés a XXI. században.* In Gazdag Vilmos – Karmacsai Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások.* A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai. Autdor-Shark, Ungvár, 2016, 1. köt., 147; http://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/egysegített_helysegnevtar_javitott.pdf.
28. Mikesy, 45.
29. 42/409 (2002. május 6.), 51/499 (2004. december 20.), 70/653 (2010. március 29.), 77/702 (2011. szeptember 13.), 78/715 (2010. december 13., melléklet), 80/735 (2012. június 19.) és 88/805 (2014. június 10.). Többek közt olyan alakokról van szó, mint *Pándorfalu* (Parndorf), *Regőce* (Riđica), *Sziklaszoros* (Skalité), *Hársliget* (Lipovci) vagy *Temesmóra* (Moravița), <https://www.kormany.hu/download/0/c5/a1000/fnb%202.108%C3%Bcl%C3%A9sek%20d%C3%B6nt%C3%A9sei.pdf>.
30. Mikesy, 37.
31. Ehhez Szily László: *Nem láttad jönni. A 100 méter hosszú új Trianon-árok nem nyomasztó vagy búvalbaszott, hanem kifejezetten szórakoztató emlékmű lett.* Index, 2020. augusztus 24., <https://444.hu/2020/08/24/nem-lattad-jonni-a-100-meter-hosszu-uj-trianon-arok-nem-nyomaszto-vagy-buvalbaszott-hanem-kifejezetten-szorakoztato-emlekmu-lett>.
32. Molnár Antal – Fodor Pál – Deme-ter Gábor: *Ez a történelmi Magyarország emlékműve, nem a magyarosításé. Válaszolnak a Trianon-mementó szakértői.* Válasz Online, 2020. augusztus 19., <https://www.valaszonline.hu/2020/08/19/trianon-emlekmu-valasz/>.
33. Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 18–19.
34. <https://trianon100.hu/emlekmuvek>.
35. Bauer Tamás fölvetése; *Szobrok az emlékezetben.*
36. Lucian Boia: *Pour une histoire de l'imaginaire.* Les Belles Lettres, Paris, 1998 és úő: *Jocul cu trecutul. Istorie între adevăr și ficțiune.* Humanitas, București, 1998.
37. Slavoj Žižek: *Tarrying with the Negative. Kant, Hegel, and the Critique of Ideology.* Duke University Press, Durham, 1993, 200–36. és Yannis Stavrakakis: *The Lacanian Left. Psychoanalysis, Theory, Politics.* Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, 189–210.
38. Beksics Gusztáv: *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője.* Franklin-társulat, Budapest, 1905, 176.
39. Vö. Arjun Appadurai: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization.* University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, 191.
40. Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Fogalomtár.* Bölcsész Konzorcium, Debrecen, 2006, 17–18.
41. A fogalom leegyszerűsítő, az új nemzetelméletekre kevésbé fogékony meghatározása szerint: „egyes poli-

- tikai társadalmak más politikai társadalmak tényleges szuverenitása felett gyakorolt politikai ellenőrzése”. Michael Doyle: *Empires*. Cornell University Press, Ithaca, 1986, 19.
42. Hunyady György – Pörzse Katalin: *Vélekedések a XX. század történetéről és a családok múltjáról. Tanulmányok.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1976, 53. Idézi Krizmanics Réka: *Addressing the Trianon Peace Treaty in Late Socialist Hungary. Societal Interest and Available Narratives.* *Hungarian Historical Review*, 2020, 104–05.
43. Feischmidt Margit: *Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai.* In uő – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája.* L'Harmattan, Budapest, 2014, 58.
44. Csepeli György: *Nemzeti emlékezet, nemzeti felejtés*, 3, https://tte.hu/media/pdf/nemzeti_emlekezet.pdf.
45. Zombory Máté: *Az emlékezés térképei. Magyarország és nemzeti azonosság 1989 után.* L'Harmattan, Budapest, 2011, 224.
46. A Trianon100 kutatócsoport közvélemény-kutatásának nyers adataiból dolgoztam. Köszönetet mondok Bazsalya Baláznak és Ablonczy Baláznak, akik az adatokat rendelkezésemre bocsátották. Vö. Csepeli, 3.
47. Kovács Éva: *Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg. Trianon traumatikus emlékezetéről.* *Élet és Irodalom*, 2010. október 1., <https://www.es.hu/cikk/2010-10-02/kovacs-eva/jeder-nachkrieg-ist-ein-vorkrieg.html>.
48. Vásárhelyi Mária: *Csalóka emlékezet. A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban.* Kalligram, Pozsony, 2007, 79–80.
49. Paul Veyne: *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* Seuil, Paris, 1992.

Izsó Zita

AMÍG MÉG BESZÉLHETEK RÓLA

Mindig erős volt.

Azt mondják, egy családi nyaraláson
kiszállt a csónakból, és a vízen tanult meg járni.

Amikor kicsi voltál, felkapott,
és úgy forgatott maga körül,
mint az idő az óramutatót,

később tőle akartad megtanulni,
hogyan kell kicserélni az égőt a napban,

de most csak azért jársz fel a lakására,
hogy locsold gyorsan növény félelmeit.

Amikor bemész hozzá a kórházba,
ott áll az ajtó előtt
a dédapád, aki még a születésed előtt meghalt,
és nem akar beengedni hozzá,
mert azt mondja, csak rokonok
látogathatják

De nem baj, hogy nem mehetsz be,
nem félted,
tudod, hogy mindig racionálisan
gondolkodott.
Látod magad előtt,
ahogy azt mondja a többi betegnek:
„Úgy érzem magam,
mint egy átmulatott éjszaka után,
amikor már felesleges lefeküdni,
mert pár óra múlva úgysis kelni kell.
Már nem éri meg meghalni,
nemsokára úgysis feltámadunk.”

FELHAJTÓERŐ

El kell menned hozzá a dolgaidért.
Nehezen haladsz,
mintha térdig érő vízben próbálnál meg futni,
talán felolvadt az északi sark,
vagy legalább az az egy tonna fagyasztott hering,
amit az ünnepi vacsorára vettetek,
de végül sosem ettetek meg együtt,
mert egy idő után lelkiismeretfurdalása volt
még a gondolattól is,
hogy megeszik egy élőlényt.

Te viszont hiába mondtad neki,
hogy egyre csak fogysz
lassan az összes húst lerágja a csontjaidról.

Másképp nem is történhetett volna:
ő azt mondta, mindig megbecsült,
pedig kilövési engedélyt adott a ritka állatokra,
és amikor már csak páran maradtak,
akkor kezdte őket a családjának nevezni.

Végig együtt száguldtatok a szép jövő felé,
ezért elhagyni őt olyan volt,
mint egy mozgó járműből kiugrani

Most utoljára állsz előtte
hallgatod a szidalmait,
hogyan gyűlöl és egyébként is, hogy nézel ki,
most először veszed észre,
mennyire megkönnyebbül attól, hogy kimondja
Arkhimédész törvényére gondolsz
és hogy az iskolában miért nem tanították,
hogyan ugyanez működik az emberi kapcsolatokban is
minden testedbe mártott szó a súlyából annyit veszít,
amennyit belőled kiszorít.

A TÜKÖR SZERTARTÁSA

Ebben a tükörben
szeretteik elől menekülő halottakat
szállások el éjszakára.
Nem akarják, hogy emlékezzenek rájuk
gondolatban újra és újra a kezükbe adják
az ajándékokat, amiket csak
udvariasságból fogadtak el,
megetessék velük az ételt,
amit kénytelenek voltak lenyelni,
elmondassák velük a mondatokat,
amiket sosem gondoltak komolyan.

Nem szeretik, ha beszélnek róluk,
de hiába tömik be a fülüket földdel,
így is hallják,
ezért inkább elmenekülnek

elhagyott tájakat keresnek,
és csak akkor tudják elfelejteni a saját hibáikat,
amikor látják, hogy a természet
is törekszik a megbocsátásra
madarak fészkelnek az autóroncsokban
fű növi be az elhagyatott romokat

és folytatják az útjukat,
csak akkor állnak meg,
amikor rájönnek, hogy közben annyi idő telt el,
hogy már senki sem él, aki ismerte őket,
és most már végre elsirathatják önmaguk.

ÉBER ALVÁS

Gyakran álmodod, hogy a jövőd
egy üres bevásárlókocsi,
amiben egy gyereket tolsz,
vadul ugrál benne, és lever a polcról
mindent, ami megtetszik neked.

Az önsegítő csoportban azt mondják,
nőj fel, és neked eszedbe jut az anyád:
amikor meg akart büntetni, bezárt a szekrénybe,
és addig nem engedett ki,
amíg bele nem nőttél a ruháiba.

Aztán rá gondolsz.
Ha nincs veled,
megvadulnak a tárgyak,
mint a vadonba visszaengedett állatok:
nem találsz a fiókban a fakanalat,
nyomja a hátad a szék támlája,
nem tudod kicsavarni a lámpából a villanykörtét.

Gyakran mondja,
hogy még jó,
hogy nincs gyereketek,
hiszen egyedül még a virágaitokról
is képtelen vagy gondoskodni.

Nem tudja, hogy titokban gyűlölöd őket:
attól félsz,
ha a kelyhűkhöz szorítod a füledet,
meghallod,
hogy miket mondott rólad a hátad mögött,
amikor egyedül volt otthon a barátaival.

Minden este, amikor hazaér,
kéred, hogy hallgasson meg,
fontos dolgot szeretnél elmondani neki,

de ő azt mondja,
ne nevezd kútnak a szád, még akkor sem,
ha hónapok óta nem esett,
és nem tudnál olyan mélyre ásni a múltban,
hogyan találj egy kis vizet.

Aztán lefekszel,
és nem tudsz elaludni
újra és újra kinyitod a szemed
mert eszedbe jut valami,
amit nem hagyott elmondani.
Olyan vagy,
mint aki újra és újra visszakapcsolja
a lépcsőházban a kialvó villanyt,
mert a rendelkezésre álló idő alatt
nem tudja kitalálni,
merre kellene elindulnia.

Nem érek rá, haldoklom

A Lónyay utcai úri szabóságban olyan puha csönd van, mintha ezt a csöndet is abból a finom angol szövetből varrták volna, amit Zucker úr a visszatérő vendégeinek tartogat, köztük Szikszay úrnak, akivel most éppen öltönyt próbál. Szikszay úr olyan magas és nagydarab, hogy Zucker úr csak a hónaljáig ér, s miközben a szabó körülötte sürgölődik, ő magasra tartja a szivarját, és szokása szerint elmereng. Ez jól áll neki, ráadásul most éppen divatos Jávor-bajuszt hord, ami kiemeli arcának férfias, markáns karakterét. Hosszú, sötétbarna haja van, a kor divatja szerint a homlokából hátrafésüli és olajozza. Zucker úr tiszteletteljes kérésekkel fordul hozzá – *emelje föl a jobb karját, nagyságos úr, most a balt, kérem tisztelettel* –, és minden mondatát nemcsak ezzel zárja, de általában ezzel is vezeti be: *kérem tisztelettel*. Szikszay úr merengve nézi a tekercsekkel tömött polcokat, majd beleszív a cigarettájába, s azt kérdezi, hogy *mire kuporgat maga, Zucker úr drága*, mire Zucker úr egy pillanatra fölegyenesedik, s ragyogó arccal válaszolja, hogy *egy Csókra, kérem tisztelettel*. Szikszay nagyságos úr ezen nevet, mert köztük régóta folyik már ez az évődés: amikor a nagyságos úr megkérdezi, hogy mire gyűjt, Zucker úr mindig azt válaszolja, hogy *Csókra*, amin nem a Király utca közönséges, ám szebbnél szebb leányait kell érteni, hanem egy Csók István képet, Zucker úr ugyanis műgyűjtő, igaz, jelentősebb képei nincsenek, de a kedvence Csók. Az évődés igazi lényege azonban éppen az, hogy Szikszay úr is csókra gyűjt, csak ő igaziakra, és ezt Zucker úr is tudja, igyekszik hát a lehető legjobb munkát végezni a nagyságos úr öltönyeit illetően. *A javasolt gombok, kérem tisztelettel*, mondja Zucker úr, és egy nyitott papírdobozban olyan áhítattal nyújtja át Szikszay úrnak az öltönyhöz kiválasztott gombkészletet, mint értékes ereklyét. Szikszay úr hosszan vizsgálódik, s azt dörmögi, hogy *ügyes*,

egészen ügyes, mintha tényleg csontból lennének, mire Zucker úr felrántja a szemöldökét, *de hiszen ezek valódi csontgombok, kérem tisztelettel*, mire Szikszay úr hahotázik, és megveregeti a szabó vállát, majd kacsint egyet. A kacsintás a kisfiának, Gyurikának szól, aki a sarokból figyelőket. Elragadtatással bámulja az apját, amint a kis úri szabó fölé magasodik, igyekszik utánozni a mozdulatait, ahogyan a cigarettát tartja olyan eleganciával, mint egy született gróf. Zucker úr a ruhapróba kezdetén gombokat adott neki, hogy azokkal játsszon, de Gyurikát nem érdekli a gombfoci, őt az érdekli, hogy az apja milyen szép úriember. Abban a korban van, amikor a kisfiúk még istenként tisztelik az apjukat, az az idő majd csak később jön el, amikor meggyűlölik, és ez az idő mindenképpen és mindenkinél eljön, egyeseknél csak a kamaszkor pár hónapjára, hogy nyoma se maradjon, másoknál azonban évekre állandósul a gyűlölet, aminek két kiváltó oka lehet: vagy túl erős az apa, s azért gyűlölik, vagy pedig túl gyöngye, s azért. De Gyurika szemében az apja még uralkodó isten, lesi minden mozdulatát, s eltökéli, hogy ha nagy lesz, neki is ilyen bajusza lesz, mint az apjának. *Gyurikám, ha megéhezel, menjél ki az étkezőbe, kapsz egy kis forró csokit*, javasolja Zucker úr, mire Gyurika rikkant egyet, *hohó*, hiszen a Zucker-féle forró csokit ismeri, Sára néni, vagyis a kis úri szabó felesége istenien csinálja, s szokott mellé föladni foszlós kalácsot is. Gyurika elrohan, majd Zucker úr megkérdezi végre, amit a kisfiú jelenlétében nem akart, hogy *a válással mi a helyzet, meg fog történni minden körülmények között, kérem tisztelettel*, mire Szikszay úr legyint, *ej, ne is mondja, édes Zucker úr, drága, megvert a sors engem azzal az asszonnyal*. Zucker úr grimaszol erre, de szerencsére Szikszay úr nem látja, mert a grimasz azt jelenti: *Szikszay urat a sors inkább megáldotta azzal az asszonnyal, s akit ver a sors, az inkább az asszony*. De Zucker úr diszkrét ember, és hallgat. A zakó ujját igazítja, s azt kérdezi, hogy *ezzel a kisgyerekekkel mi lesz, ő hová kerül, kérem tisztelettel*, mire Szikszay úr megint nevet, ő ugyanis minden nevet, s azt válaszolja, hogy *ha ennek a gyereknek szerencséje lesz, Zucker úr, akkor Monte Carlóba kerül, a nagy kaszinóba, ahol addigra én leszek a bankos*. Zucker úr mosolyog, *az nagyszerű lesz, kérem tisztelettel, akkor engedje meg, nagyságos úr, hogy máris egy kis kölcsönért folyamodjak a tisztelt bankhoz kedvező kamattal*, mire Szikszay úr is meghajol, *állok rendelkezésére, Zucker úr, mire szeretne hitelt felvenni*, mire Zucker úr ragyogó arccal válaszolja: *természetesen egy Csókra*. Odakint a konyhában Gyurika most kapja a második bögre forró csokit, Sára néni pedig már a foszlós kalácsot is hozza, s azt mondja Gyurikának, hogy *úgy törjél belőle, kicsim, hogy a mazsolás része legyen a tiéd*.

Szikszay úr késő délelőtt szokott megjelenni a Nemzeti Sport szerkesztőségében, a Rózsa utca III. szám alatt, a harmadik emeleten, „mingyárt jobbra”, ahogy a pesti sajtószlengben mondani szokás. A felöltőjét, kalapját, kesztyűjét és sétabotját – esős időben az esernyőjét – odaadja Feri úrnak, az altisztnak, aki újabban Temessváry, de régebben Trnovecz volt, nevééről állítólag azért kellett lemondania, mert nem tudta rendesen kimondani, főleg akkor, ha több zöldveltelinit ivott a kelleténél. Feri úr átveszi a nagyságos szerkesztő úrtól a holmit, akkurátusan berakosgatja a kicsiny ruhatárba, majd szokás szerint megkérdezi: *„hozhatom a hosszúlépést és a csülköt, nagyságos szerkesztő úr?”*. Nem azért kérdezi, mert a fájós térdével túl sok ereje volna le és föl szaladgálni a legközelebbi kisvendéglőbe, hanem azért, mert a hírlapíró urak borraivalót szoktak neki adni, a legbőkezűbb mindig Szikszay nagyságos úr, feltéve, ha jókedve van – ő ugyanis csakis akkor hozat hosszúlépést és csülköt, ha jókedve van. Akkor szokott rossz kedve lenni, ha a szokásosnál több az írnivalója, márpedig Szikszay úr vérbeli hírlapíró, és a vérbeli hírlapírók csak megjelenni szeretnek, írni nem, ezért feltűnően sokszor van rosszkedvük. Ezen a késő délelőttön Szikszay úrnak azonban jókedve van, és ragyogó mosollyal vágja rá, hogy *„hozhatja, Feri úr, és a foszlós, fehér kenyérből el ne felejtssen duplázni”*, ennek Temessváry, az altiszt megörül, mert a dupla kenyéradag mögött dupla borraivalót remél. A fröccsöt Szikszay úr olaszrizlingből issza, neki persze könnyű, jobban keres, mint Feri úr, akinek csak az olcsó zöldveltelinire futja. Az altiszt leballag a kisvendéglőbe, Szikszay úr pedig elsőként Árpádfy Jenőhöz, a szerkesztőségi titkárhoz, minden lapnak lelkéhez néz be, ugyanis ő intézi a honort meg a kiküldetési pénzt, márpedig Szikszay úrnak most pénzre lesz szüksége, hamarosan ugyanis a Nemzeti Sport kiküldött tudósítójaként utazik Torinóba, ahol a Hungária a Juventus ellen fog revánsmeccset játszani. Három-egy lett az első meccs Pesten, a kék-fehér csapat most erősen fogadkozik, hogy Torinóban meglesz a visszavágó, és ebben Szikszay úr is érdekelt, mert ha győz a magyar foci, jobban fogy az újság – aminek ellene mond, hogy akkor is fogy az újság, ha veszít a csapat, de Szikszay úr szereti a gólok számát a lapeladás számaihoz igazítani, ez afféle babona, mint kapusoknál a kapufélfa megcsókolása. A szerkesztőségi titkár szokás szerint feldúlt, zaklatott és ideges, pedig korán van még ahhoz, hogy igazán feldúlt, zaklatott és ideges legyen, nem is veszi senki komolyan, ha Árpádfy késő délelőtt ordít; csak akkor van baj, ha a titkár, minden lapnak lelke, éjfélkor, lapzárta előtt megnémul. *„Te minden lapnak lelke, most rendeltem csülköt, megjött a pénzem, hogy ki tudjam fizetni?”*, kérdezi tőle Szikszay úr vidáman, ám Árpádfy haragos pillantást vet

rá. „Hagyjál most, Karcsi, nincs időm veled is szórakozni”, válaszolja, és rohan is tovább, folyton rohan, neki folyton rohannia kell, ezt a folytonos rohanást biztosan különórán tanulta az újságíró iskolán. Szikszay úr legyint, s nevetve befordul a futballrovathoz, ahol már négyen ülnek, és mind a négyen kopácsolnak az írógépen, Szikszay úr meglepve nézi az óráját, megbolondultak ezek, hiszen még csak fél tizenkettő, és már dolgoznak? A futballrovat nem zavartatja magát Szikszay úr megjelenésétől, a hírlapírók a szájuk sarkába biggyesztett cigarettacsikkel verik a gépet, mintha versenyeznének. Aztán az egyikük felnéz és azt mondja, mintegy mentegetőzésképpen, hogy „*délután nem érnek rá az urak, mert új lovat hoztak a lovira, és nekik az új lovat még az első futtatás előtt testületileg feltétlenül meg kell nézni*”, és egyes szám harmadik személyben beszél saját magáról is, mintegy távolítván magától az eseményt, melynek feltétlenül tivornyába kell majd fordulnia. „Aha”, bólint Szikszay úr, és tudja már, hogy késő éjjel Árpádfy Jenő, a szerkesztőségi titkár némán, falfehéren és vértelen ajakkal áll majd az üres futballrovat közepén, és gutaütést kap a közelő lapzártától, a futballrovat ugyanis nem lesz itt, az urak majd a lóversenypálya mellől fognak telefonon cikket diktálni spiccesen, és a szerkesztőségi titkár dühöngését azzal igyekeznek majd csillapítani, hogy ők nem isznak, csak anyagot vesznek fel a vasárnapi különszámba az új magyar csodalóról.

Este Szikszay úr kártyázni megy, minden hétfőn és csütörtökön délután 5-től kártyaparti van a Kolibri Bár különtermében. Zöld abrosszal leterített kerekasztal mellett játszanak általában négyen-ötten. Most csak négyen vannak, Szikszay úron kívül egy újságíró az Esi Hírlaptól, aztán egy kicsapott ügyvéd, aki valaha szakmája díszje volt, meg egy színházi rendező, aki legkésőbb fél 8-kor le szokott lépni, ha előadása van. Ha nincs előadás, akkor akár este tízig is megy a játék, huszonegyeznek, mert ez a leggyorsabb, s mert ennek az az egyetlen szabálya, hogy pénzben játsszák, s mindig Szikszay úr nyer. Szikszay úr híres kártyás, saját magának sem szokta bevallani, de voltaképpen ebből él. Hírlapíróként tartja számon a társadalom, ám a valóság őt egészen másként regisztrálja: ő a pesti bohém, aki örökké jól öltözött, frissen borotvált, és a bal felső gomblyukában mindig friss a virág, általában rózsaszín szegfű, ám nem tudni, hogy minderre miből van pénze. Igazából a kártyából van minderre pénze, de ezt nem szabad kimondani. Ez tabu. *Mit játszott a Fradi*, kérdezi a kicsapott ügyvéd, mire az újságíró azonnal rávágja: *kettő-null*, ő ugyanis mindent tud. A színházi rendező dobolni kezd

az ujjával, nem szereti, ha a foci szóba kerül, mert akkor másról sem lehet beszélni. *Nézzétek, ha Tóth Potya maradt volna a Fradinál*, kezdi a kicsapott ügyvéd, mire a rendező ráförmed, *hagyd már, Elemér, koncentrálj*. Szikszay úr csettint, s likőrt rendel, még hozzá francia narancslikőrt, újabban ezzel melegít be. Ha nyer, akkor pezsgőt rendel, s mivel általában nyer, az urak pezsgőznek is. A kicsapott ügyvéd az állát támasztja, szivarozik, *mi az istennyila, de meleg van*, nyögi, majd a kalapját a feje búbjára tolja. *Ne terelj*, veti közbe a színházi rendező, aki ideges, mert előadása lesz, s nincs kedve hozzá. Amikor megjön a likőr, Szikszay úr tósztot mond, *barátaim, éljen a nő, de ne éljen a kankó*, mondja, mire koccintanak. Szikszay úr vajszín bőrkesztyűben játszik, autós kesztyű, nagyon szereti, s jól áll neki. Igaz, neki minden jól áll, a csokornyakkendőjét is ő maga csomózza olyan gondosan, mintha legalábbis a nagy háborút lezáró békét közné évtizedekre szóló tartóssággal. A színházi rendező még egy kört rendel, most ő mondja a tósztot, *nem túlzok, ha azt mondom, szervusztok*, majd koccintanak, s isznak.

Éjjel tizenegy óra felé a Mester utca egyik gangos házának földszintjén Gyurika a lakásajtó előtt kuporog, és a bentről kiszűrődő veszekedést hallgatja. Az anyja és az apja üvöltöznek egymással szokás szerint, és ezt ő nem bírja. A fal mellett guggol, és a sárgás vakolatot kaparja. Körömnymi nagyságú darabok esnek le a falról, nem is nagyon kell őket kaparni, hiszen repedezett a vakolat. Olyan ábrát mutat, mint egy térkép. A kisebb-nagyobb repedések által körülhatárolt vakolatdarabok olyanok, mint az országok, Gyurika keze pedig lesújt, mint a sors és mint a történelem: egyes országok eltűnnek a mélyben, mások pedig egyre nagyobbak lesznek. Sokáig lehet ezzel pepecselni. Olykor bekandikál, leskelődik, hogy verekednek-e már. Az ajtó résén át jobbra csak a sötétség látszik, mert nappal is sötét a lakás, nemhogy éjjel. A gang felől az üvegezett ajtó világítja meg, az utca felől pedig egyetlen ablak. Ennyi a természetes fény. Szoba-konyhás lakás, az egész nem nagyobb negyven négyzetméternél, itt laknak hárman. Fürdőszoba és wc nincs, a lakók a közös wc-t használják a folyosó végén. A bejárati ajtó nem előszobára, hanem rögtön a sötét konyhára nyílik, balról sparhelt, jobbról mosdótál fémkerettel, középen négy személyes kis ebédlőasztal három székkal. A konyhát és a szobát egy ajtó választja el, ami most zárva van a veszekedés miatt, de így is mindent hallani. Az anyja azt szokta ordítani, hogy *te tróger, te hamiskártyás, te senki, te részeges disznó*, az apja viszont kerek mondatokban fejezi ki magát, *évek óta szívod a véretem, nem kapok tőled levegőt, meg akarsz*

fojtani a gondoskodással. Gyurika nem meri magának bevallani, de az anyja túlzásba vitt gondoskodásában tényleg van valami fojtogató. Ha a szobaajtót kinyitnánk, akkor egy zsúfolt, sötét és levegőtlen helyiséget látnánk, amelynek legnagyobb részét két ágy teszi ki: a házastársak kétszemélyes ágya, meg Gyurika ágya, ami igazából két fotel összetolva. Gyurika ágycsészéjét reggel kettészedik, és a két rugós fotel a sarokba kerül egy dohányzóasztal mellé. Nagyon kényelmes ágy, de Gyurika utálja, saját ágycsészéjét szeretne végre, de mindig azt mondják neki, hogy nincsen pénz. Pedig van pénz, az apukája kártyán nyeri. A veszekedés lassan verekedéssé fajul, Gyurika ezt onnan tudja, hogy az üvöltözés abbamarad, s halk puffanások, lihegések zaja hallatszik. Ez nem szokott sokáig tartani, mert igazából anya üti apát, apa egy ideig túri, majd lefogja anyát, és az ágyra dobja. Ezt Gyurika a kulcslyukon át szokta látni. Amikor az anyja az ágyon hever és némán zokog, akkor már be lehet menni. Gyurika kopog, megvárja, míg az anyja kiszól, majd besurran, és befekszik a két összetolt fotelbe. Az anyja igyekszik gyorsan elaludni, ki kell pihennie magát, holnap nehéz napja lesz, és holnapután is, meg azután minden egyes nap. *Jó éjszakát, mama,* suttogja Gyurika, de az anyja nem válaszol, nem is hallotta, párnát borít a fejére. *Jó éjszakát, papa,* suttogja Gyurika, mire az apja odamegy hozzá, s megsimogatja az arcát. Aztán a háromajtos, nagy barna szekrény elé áll és vetkőzik. Gondosan vállfára aggatja a ruhadarabjait, de előtte kikéféli őket, az öltönyeit nagyon óvja. *Nekem ez a munkaruhám,* szokta mondani, *olyan, mint egy művezetőnek a kék köpeny.* Gyurika nem látott még művezetőt, nem is tudja, hogy az vajon mit csinál. Egyszer megkérdezte az apjától, hogy *ugye a művezető az az ember, aki a művészek főnöke?* Az apja erre hahotázott, s azt mondta, hogy *igen, pontosan,* ám ez az „igen, pontosan” éppen úgy hangzott, mintha azt mondaná, hogy „nem, egyáltalán nem”. Éjjelente Gyurika Monte Carlo kaszinójáról álmodik. Egy magazinban az apja már mutatott képeket róla, hatalmas, díszes épület, közel a tengerparthoz, és pálmafák veszik körül. Az apja szerint ez olyan fontos létesítménye az európai kultúrának, mint annak idején a zsidóknak a jeruzsálemi Szentély, hiszen az is hatalmas, díszes épület volt, datolyapálmák szegélyezték azt is, és emberi sorsok dőltek el benne örökre. Gyurika fejében e párhuzam miatt Monte Carlo olyan, mintha Jeruzsálem volna, olykor még tevéket is képzel oda, habár az apját eléggé nehéz tevének elképzelnie, még lovon sem látta soha, legfeljebb lóversenyen, ahol fogadott és veszített, de utána nevetett, ahogy üres zsebbel gyalogoltak hazafelé a Kerepesi útról a Mester utcába. Gyurika másik visszatérő álma, hogy színész lesz, méghozzá filmszínész, s minden nő beléje lesz szerelmes, s annyi pénzt keres majd, hogy egyszer saját ágycsészéjét

vesz magának. Az anyjának meg egy olyan lakást, ahol van fürdőszoba. Apát ugyanis anya mindig amiatt nyaggatja, hogy a gang végén a közösbe kell járni. Ha apának jókedve van, akkor ilyenkor nevet, s azt válaszolja, hogy *az úrinő minden körülmények között úrinő, még a közös budin is*. De ha rossz kedve van, akkor felcsattan, s azt üvölti, hogy *Alíz, maga megint a véremet szívja, úgy látszik, szereti a sósat*. De most nincs jókedve, pizsamába öltözik, majd dühös képpel ágyba bújik, s igyekszik az ágy szélére húzódni, jó messzire a feleségtől, aki ruhástul hever, nincs ereje a hálóinget fölvenni.

Azon a napon, amikor az apja elköltözik tőlük, Gyurika nagyon sír, de nem akarja mutatni, kimegy az ajtó elé, lekuporodik, és a vakolatdarabokat kaparja. Úgy mállik szét minden a kezei közt, mint a valóságban, az úgynevezett felnőtt világban. A költözés nem vesz sok időt igénybe, mert az apja csak a ruháit, a könyveit viszi magával. Először becsomagolja a Standard Darling márkanévű rádióját is, de eszébe jut, hogy a kislánya szereti a zenét, hát kicsomagolja, s otthagyja. Gyurika azt akarja ordítani a gangos ház udvarán állva, föl, bele a magasságba, hogy papa, ne menj sehová, de nem mer ordítani. Sírni is csak akkor mer, amikor nem látják. Akkor sem sírt, amikor az apja közölte vele, hogy elválnak. *Kisfiam, nem lesz semmi baj, nagyon sokat leszünk együtt*, dünnyögte Szikszay úr, de ezúttal nem hahotázott. A konyhában ült, a bejárati ajtó nyitva volt, azon szökött kifelé a cigarettája füstje olyan gyorsan és visszavonhatatlanul, ahogyan pár órával később kiszökött a résen át a papa, ki a valóságba, ki a felnőttek világába. Az anyja nem akar otthon lenni, amikor a férje elköltözik, azt mondja, hogy már csak a tiszta lakásba akar hazamenni, *ahol nincs többé piszok*. Gyurika emiatt megharagszik az anyjára, ő nem úgy gondol az apjára, mintha piszkos lenne. Aznap éjjel, amikor az apja először nem alszik otthon, az anyja megengedi Gyurikának, hogy a nagy ágyban aludjon, az apja egykori helyén. Gyurika kikászálódik az összetolt fotelból, viszi magával a maciját, s bemászik az ágyba, s igyekszik az ágy szélére húzódni, jó messzire az anyjától, aki ruhástul hever, nincs ereje a hálóinget fölvenni. *Jó éjszakát, mama*, suttogja Gyurika, de az anyja nem válaszol, a másik oldalára fordulva zokog.

Ahogyan az idejüket kiszolgált házakat szokás felrobbantani, úgy szakadt szét a házasság, s vele a család, s Gyurika szemét-száját por lepte a robbanás után. Gyurika valóban sokat találkozik az apjával a válás után, de nem sokat beszél, úgy érzi, hogy mindig tele van a szája törmelékekkel. Szikszay úr a Józsefvárosban lakik albérletben, de Gyurikának nem mutatja meg a lakást,

azt mondja mindig vicceskedve, hogy *oszolj, kisfiam, nincs itt semmi látnivaló*. Az első külön hétvége úgy omlik rájuk, mint egy nehéz súly, ott van, s nem lehet mit kezdeni vele. A háromajtós szekrény két ajtaja csukva, az van nyitva csak, amiben a tükör van belül. Ott szokta az apja a nyakkendőjét kötni. A tükörben most is ott áll az apja, a csokornyakkendőjét igazgatja. Csak a szekrény előtt nincsen senki.

Gyurika nagyon boldog, amikor az apja megérkezik, s viszi magával. Most is izgatott, előre örül a láthatásnak, péntek délután van, jön érte a papa, s mennek kalandozni. A kisfiú a gangos ház kapujában áll menetkészen, az anyja bent van, nem akar a volt férjével találkozni. Szikszay urat már messziről észre lehet venni, hatalmas, bodor füstöt ereget, s szép okkersárga sálat lobogtat a szél a nyakában. Fején barna kalap, az inggallérja vakítóan fehér, mint mindig. Gyurika megfogja az apja kezét, s mennek. A körúton azonban nem jobbra, hanem balra fordulnak, a Ráday, majd a Lónyay utca felé. Gyurika nem érti, *nem erre kell menni, papa*, mondja, de Szikszay úr azt válaszolja, hogy *ne izgulj, minden rendben lesz, kispofám*. Kézen fogva mennek, körülöttük gyér forgalom, néhány személyautó, sokkal több teherautó, néhány szekér. A Lónyay utcába mennek, az egyik kapualjban szép táblán a felirat: Zucker Úri Szabóság. Zucker úr már várja őket, de nem a szabó szalonba mennek, hanem az étkezőbe. Az asztalon kávé, kalács s forró csoki a gyerekeknek. Leülnek, Zucker úr leveszi a szemüvegét, hosszan törölgeti, majd az orrnyergét nyomkodja, s azt kérdezi Gyurikától, hogy *nem akarnál kicsit a gombokkal játszani, kisfiam?* Gyurika az apjára néz, aki bólint. Gyurika szomorúan bólint, rendben, Émus bácsi, akarok. Sára néni kézen fogva kiviszi az étkezőből, leülnek egy asztal mellé, s kipakolják a gombokat.

A másik helyiségben Zucker úr azt mondja, hogy *szívességet szeretnék kérni, nagyságos uram. Parancsoljon velem, édes barátom*, mondja Szikszay úr, s lehúzza a vajszín kesztyűjét. *Bejött ez a törvény, kérem tisztelettel, és nekünk szükségünk volna egy kis segítségre, Szikszay úr. Csak bátran, kedves barátom, egész nyugodtan, bennem megbízhat*, mondja Szikszay úr. *Kérem tisztelettel, arról volna szó, hogy nagyságod átvehetné tőlünk az üzletet, névleg, úgy értem, ám esetleg, némi javadalmazást önnek esetleg, ha a későbbiekben, kérem tisztelettel, hadarja Zucker úr. Kérem tisztelettel, ön egy jóra való keresztény ember, nagyságos uram, s ha e nehéz időben a nevére venné kis üzletünket, jelentősen megkönnyítené, kérem tisztelettel...* Szikszay úr keresztbe tett lábbal ül, ám e szavaknál föláll és meghajol. *Édes uram, állok rendelkezésére, mi sem természetesebb*. Zucker úr is föláll,

s megragadja Szikszay úr kezét, *nagyságos uram, nem is tudja, hogy mennyire... Ám Szikszay úr félbeszakítja, mutassa, kedves barátom, hol kell aláírnom? Mutatom, nagyságos uram, de tudnia kell, hogy nem teljes egészében veszélytelen, amit csinálunk, végtére is hamis szerződést kell kötnünk annak érdekében, hogy... De Szikszay úr megint félbeszakítja, s azt válaszolja, hogy Zucker úr, megbízhat bennem, nem először játszom cinkelt lapokkal. Kérem, akkor erre igyunk, mosolyodik el Zucker úr, s bort tölt. Kóser bor, teszi hozzá, glatt kóser! Mire Szikszay úr nevet, maga nagyon ravasz, Zucker úr, nagyon jól tudja, hogy az összes megmarad magának, mert én az édes bort ki nem állhatom. Zucker úr nevet, kérem, tudok én szolgálni szilvapálinkával is, a szatmári rokonság küldte. Miért nem ezzel kezdte, Zucker úr, kiált föl Szikszay úr, ami pedig a szatmári rokonságot illeti, csak szóljon, hogy mikor kell a nevemre vennem azt a szilvaültetvényt, édes barátom!*

Gyurika rajongó tekintettel nézi az egyenruhába öltözött apját, Szikszay úrnak ugyanis az egyenruha is pizsok jól áll. A magyar királyi honvédség tartalékos főhadnagya. Egyenruhában ül a kártyaasztalnál, mellette a szokásos kártyapartnerék, az újságíró, az ügyvéd és a rendező. A rendező most nem ideges az előadás miatt, mert nincs előadás, zsidó művész ugyanis nem dolgozhat. *Gyerekek, mióta zsidónak számítok, az állam felmentett a munkavégzés alól, mondja a rendező, és a többiek nevetnek. Már megint a zsidók jártak jól, teszi hozzá Szikszay úr. Meg az aladárok, jegyzi meg az újságíró, aki szokás szerint mindent tud. Gyuszi barátunk vett egy szabóságot, mondja Szikszay úrra bökve. Szikszay úr az ujjával nemet int: nono, barátom, csak egy úri szabóság, semmi női haccacaré! A rendező kér egy kört, erre iszunk! A sarokban Gyurika az apját nézi, milyen szép, s milyen hatalmas, nemcsak jól kártyázik, de még katona is, ráadásul van egy igazi üzlete. Jó-jó, csak hivatalosan az övé, igazából nem, de akkor is. Mégiscsak az ő nevéen van. Szikszay Úri Szabóság. Nagyon jól hangzik. Gyerekek, ma nekem kell nyernem, mert amióta zsidó lettem, nincs egy vasam sem, mondja a rendező, s nevetnek. Szikszay úr is nevet.*

Akkor is nevet, amikor a Ferihegyre vezető, most épülő út mentén áll, a vállán szuronyos puská, előtte a zsidó munkaszolgálatos század, amelynek tagjai az utat építik. Szikszay harmadmagával ácsorog, az óráját nézi, mint akinek sürgős dolga volna valahol máshol. Az útépítők között ott szorgoskodik Zucker úr, aki a maga negyvennégy évével kissé túlkoros ehhez a munkához, de igyekszik megfelelni a feladatnak. Néha kipislant Szikszay

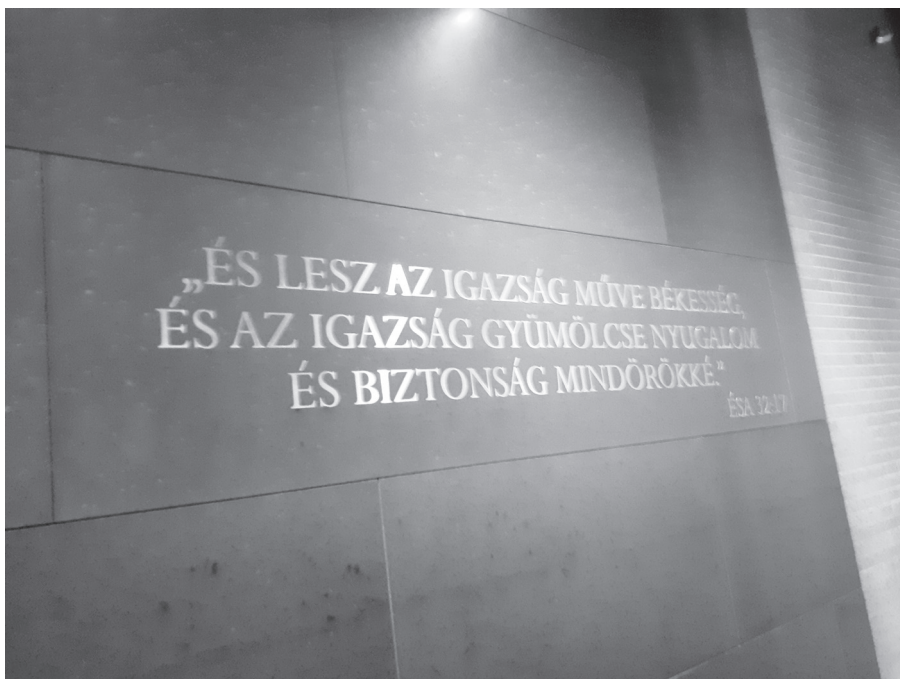
úrra, aki ilyenkor mindig elfordul. Messziról, tán Vecsésről, harangszót hoz a szél, de az ebéd még nem jött meg a tiszt uraknak. *Hol késik a kaja, baszod alássan*, kérdezi Horváth hadnagy, aki szintén tartalékos, szóval szintén csak maskarába öltözött civil, de próbál egyenes tartással megfelelni az új pozíciónak. Szikszay úr nem válaszol, az eget nézi merengve, majd rágyújt. Hosszan füstöl, közben Zucker úrra esik a pillantása. Zucker úr ránéz, pislant egyet köszönésképpen, mire Szikszay úr gyorsan elfordul. *Nem mindegy az neked, hogy hol késik a kaja*, kérdezi Horváthtól, mire a hadnagy elcsodálkozik, *hát hogy lenne mindegy, baszod alássan?* Szikszay legyint, *ugyan már, hiszen megint főzelék lesz, főzelék, főzelék, lófaszból a tótelék*. Horváth nevet, *rendben, akkor megeszem én a te adagodat, főhadnagy úr*, mire Szikszay megint legyint, *egyed csak, ha a lófaszt annyira szereted*. Aztán megint rágyújt, az eget nézi, majd leveszi a tiszt sapkáját, s végigsimítja a haját.

Szikszay úrnak végre sikerül lerázni Horváth hadnagyot, azt mondja neki, hogy nyugodtan menjen haza, a századot hazaengedi egyedül. Ott állnak mindannyian a Ferihegyre vezető, már majdnem kész út szélén: kb. százötven munkaszolgálatos, köztük Zucker úr, a tömeg szélén pedig Szikszay úr egyedül. Nem látták még ilyen idegesnek a főhadnagy urat. Az arca sápadt, a szája pengeéles. *Ide figyeljenek, emberek, kezdi, nem fogok kiabálni, aki nem hallja, amit mondok, annak adják tovább, értve vagyok?* Azt kaptuk máma parancsba, hogy holnap reggeli hat órakor a század gyülekezzen a Keleti Pályaudvar előtt. A tömegben halk moraj fut végig. Aztán Szikszay folytatja: *a századnak ezentúl egyben kell maradnia, a mai éjszaka az utolsó, amit otthon tölthetnek, világos?* Hasonló moraj, mint az előbb. *Holnap reggeli hatkor máshová vezényelnek bennünket – folytatja a főhadnagy –, s miután jó darabig nem mehetnek haza, a ma éjszaka lesz az utolsó, amit otthon töltenek*. A tömegben erre néma csend támad, úgyhogy Szikszay szavait végre kristálytiszta lehet érteni hátul is: *most elengedem magukat, és megparancsolom, hogy mindenki menjen haza, vegye magához a szükséges tábori holmikat, és főbelövés terhe mellett holnap reggel hatkor jelentkezzen a Keleti Pályaudvar előtt. Világos?* A században izgatott sugdolózás kezdődik, a panaszos hangokat lehurrogják, és többször felhangzik, hogy *ne óbégass már, te hülye!* Szikszay felkiált: *megértették, emberek? Igenis, főhadnagy úr! Akkor rendezett elvonulást kérek! Sorakozó! In-dulj!* A századnak azonban esze ágában sincs sorakoznia, az emberek először csak sietősen kilépnek, majd rohanni kezdenek a város felé. Szikszay azonban elfordul, a másik irányba néz, hogy ne lássa a menekülőket.

Másnap reggel hat órára Szikszay kirendeli Horváth hadnagyot is a Keleti Pályaudvar előtti térre. Mindketten ott vannak hat előtt tíz perccel. Horváth hangosan káromkodik, *te ezek leléptek, a kurva anyjukat, minket meg itt hagytak a lecsóban.* Ühüm, bólogat Szikszay, *hát ezek leléptek, úgyhogy ne bá-mészakodjunk itt sokáig.* Rágyújt, szétnéz, majd elkerekedik a szeme, mert észreveszi, hogy egy ötfős csoport közeledik feléjük, köztük Zucker úr. Amikor odaérnek a két tiszt elé, a munkaszolgálatosok összecsapják a bokájukat: *fő-hadnagy úr, szolgálatra jelentkezünk!* Szikszay közelebb lép, a szeme villámokat szór, s azt tátozja némán: *MARHÁK!* Azok értetlenkedve néznek. Szikszay továbbra is tátoz: *TŰNJETEK EL!* A munkaszolgálatosok egymásra néznek, majd Szikszayra, s hátrálni kezdenek. Horváth hadnagy rájuk dörren: *állj, hová mentek?* Erre Szikszay megfogja a karját, s azt suttozja: *ki akarod magad röhögtetni ezzel az öt hülyével?* A hadnagynak láthatólag derengeni kezd, hogy mi történt, majd azt mondja Szikszaynak: *engedelmeddel, főhadnagy úr, máma reggel én ma nem jelentem meg itt.* Szikszay bólint: *természetesen nem jelentél meg, és emiatt még a mai nap folyamán szigorú fegyelmi büntetésben részesítelek.*

Szikszay úr egy szovjet hadifogolytábor kórházi barakkjának priccsén fekszik, nincs ötven kiló, az arca borotvátalan, fertőző betegséget kapott, talán tífusz, nem tudni pontosan, de Szikszay úr nem is akarja tudni. *Ez lett a veszted, mind a kettőnk veszte, e csillagos mély, forró május este, mert ahogy ott csendben álltunk, lassan összeért a vállunk.* Ezt dúdolja, és azon tűnődik, hogy mikor fog újra jobbhátvédet játszani az old boy csapatban, az nem kérdés, hogy focizni fog, az a kérdés csak, hogy mikor. Fölemeli a jobb lábát, csupa csont és bőr, de azért megtapogatja a vádliját, vagy legalábbis azt a húsdarabot, ami a vádlijából maradt, és belerúg a levegőbe. *„Már megint lyukat rúgtam”,* dűnnyögi, de a körülötte fekvők nem hallják. Az ajtóban megjelenik egy fogolytársa, korábban Titkos néven játszott az MTK-ban, gólt rúgott egyszer a Juventusnak, most 4563-V számú hadifogoly, ő is alig áll a lábán, ráadásul hetek óta neki is megy a hasa, most is a latrináról jött vissza, de azért a hecc kedvéért odakiált Szikszay úrnak: *„Karcsi, jössz focizni?”*, mire Szikszay úr legyint, és azt válaszolja, hogy *„nem érek rá, haldoklom”.* Igazából nem gondolja komolyan, hogy haldoklik, az a nagy terve, hogy ha hazakerül Pestre, akkor iszik egy nagyfröccsöt és csülköt hozat magának Feri úrral, az altiszttel, feltéve, ha Feri úr még él, Pesten pedig még tudják, hogy mi az a csülök. Estefelé jár, Szikszay úr megkönnyebbül, ma sem volt ideje levelet írni, és este már nem is lesz rá lehetősége, mert nincsen világítás. Hetek óta

halasztja a levélírást, reggel elhalasztja délelőttre, délelőtt meg délutánra, este pedig szurkol, hogy minél hamarabb sötétedjen. A fiának akar írni, azt akarja írni neki, hogy hamarosan viszontlátják egymást, de nem tudja leírni ezt a hazugságot, ugyanis legbelül, ahol korábban a szíve dobogott, tudja már régóta, hogy soha többé nem fogja látni a fiát. Másnap reggel Titkos talál rá, amikor elvánszorog hozzá, s szokás szerint megkérdezi tőle, hogy „Karcsi, jössz focizni?”. Szikszay úr azonban ezúttal nem válaszol, nem is legyint, nem is nyög, hanem fekszik nyitott szemmel, s olyan elnézően mosolyog, mintha csak kapufát rúgott volna a kedvenc csatára, semmi baj, legközelebb sikerülni fog, és győzünk.

Nyári álom

Bejön a fény a törött üvegen, rézsútos reflektora színpadot csinál a hangyáknak a kanapén. Nem jó ráülni, a rugó fenékbe szúr, a huppanástól a hangyák világában földrengés lesz. A felszálló porfelhő nekik atomtámadás bolondgombája, nekem köhögés, doh és macskahúgyszag. A pince a barlangom. Ősember vagyok a jövőből, a többiek vadászni járnak, de nekem nem kell, én értek az állatok nyelvén, etetnek a történeteimért. A falra barna krétával bölényt rajzolok, a szeme olyan élethű lett, hogy megijeszt. Mikor nem nézek oda, látom, hogy ászkák bújnak ki a bölény oldalából. Megsiratom, eltemetem.

Az ászkák a lezuhant úrhajó túlélői, ami amúgy apa rozsdásodó fűnyírója, állítólag még a nagy házból. Időtlen idők óta hever a roncs a tájban, azóta mindent elfelejtettünk, a hangyák birodalmában rend és diktatúra van, mindenki egyforma, az ászkák rég nem tudják, hogy kell megszerelni az úrhajót. Itt ragadtak, nem tudnak visszamenni a bolygójukra, ezért szégyellik magukat, és csak a sötétben jönnek elő, mikor azt hiszik, nem figyelem őket. Mérgükben csípnek is.

Megjön a macskám, Árnyék, bemászik az ablakrésen, villanásnyira kitakarja a hangyák fölötti fényt. A szájában döglött egér, ő a hangyák istene, hatalmas lakomákkal jutalmazza őket, hegyeket hordanak belőle az éléskamráikba. Olyankor megrészegülnek a tetemen, nyakig vérben és húsban gázolnak, és elfelejtenek egyenes sorokban menni. Árnyék miatt a hangyák vallása a háború, mindig ezt a vérben tocsogó lakomát keresik. Összedörgölözünk, nyávogva biccent nekem, aztán rám telepszik és dorombol. Kiszedem a pókhálót a szőreből.

Nekem nem hozott enni Árnyék, pedig lassan az összes tartalékomat felélem. Egy tábla csoki van még, két zsemle és egy csomag instant leves, csak

elromlott a merülőforraló, úgyhogy azt nem tudom megcsinálni. Nyáron jó itt, hűvös van, és az ablak előtt meztelen lábszárak haladnak el, van, amelyik szőrös, és van, amelyik nem. Slattyognak a papucskok és kopognak a sarkak. Néha beszagol egy-egy kutya is, biztos Árnyékot érzik. Egyszer tarkón pisilt egy férfi, pont rám célzott a kitört ablakon. Naplót fogok vezetni, olyat, mintha olvasónapló lenne, csak nem könyveket foglalok össze, hanem azt, ami itt történik. Mint egy hajóskapitány a fedélzeti naplót.

Ma hét napja, hogy anya alszik. Az első nap azt mondta, kész, vége, most egy kicsit szabadságra megy, értsem meg, nem tud mit csinálni, vett virslit, dinnyét és tartós kenyeret, tett ki perselyben pénzt, de nem valami sokat. Reggel kilenckor teát csinált sütőrummyal, és bevette az altatót. Azóta felébred napi kétszer, kómásan néz maga elé, pisilni megy, lehet, hogy rá is gyújt, szopogatja a filtert, puhára rágja. Aztán beveszi a következőt. Nyári álmod alszik, bár így nem ér, nem elég eltökélt hozzá, hogy ne kelljen az altató. Az én feladatom vizet tenni mellé, bevásárolni, megmondani a postásnak, hogy nincs itthon. Ha keresik a munkahelyéről, le kell csapni a telefont. Ezeket nem csinálom, lejöttem a pincébe, úgyse fogja megtudni.

A pénzből vettem egy nyakörvet Árnyékknak, két tábla csokit és egy halkonzervet. Valameddig úgyis ki lehet bírni evés nélkül, legalább gyakorlok. Megpróbáltam utánaolvasni, meghalhat-e anyám, szerintem nem, de igazából csak arról írnak, hogy mi történik, ha valaki egyszerre eszi meg az összes tablettát. Három nap múlva szeptember, ha tényleg csak nyári álom, addigra be kéne fejeznie, be kell iratkozni az iskolába. Felőlem az is jó, ha nem megyek. Jó így.

Eszter kopog, tudom, hogy ő, mert senki más nem tudja a kódot. Eszter huszonöt és szép, én a fele vagyok, de a kisebbik fele. Nincsen rendes füzetem, szerezni kellene, ha tényleg naplót akarok vezetni, ez mindjárt betelik, a falra meg nem írhatom, mert elolvassák, és képtelenség fejben tartani ennyi részletet.

Jól vagy, Móni, ezt kérdezi. Hozott egy szendvicset meg egy termoszban teát. Utálom a Mónit, arra rímel, hogy póni, de nem lehet mit csinálni vele.

Biztos nincs kedved felmenni? Anyukád unatkozni fog egyedül.

Megrázom a fejemet. Nem tudja, hogy anya alszik, tilos mondani. Ha elmondom, dráma lesz megint, gyermekvédelem, orvosok, nem is tudom, mi. Felsikolt, hogy jézusom, mi ez a döglött egér, ki kell dobni, meg ne fogd.

Árnyék hozta, majd kidobom, ha nem eszi meg.

Kicsit sápadt, fintorog is. Nem tudom, miért utálja mindenki az ilyesmit, ha ki lenne rántva és nem tudná, biztos megenné. Eszter nagyon lányos, utálja a szórt meg a vért. Mi lehet vele, ha menstruál.

Te pincelakó. Bizalmatlanul néz körbe, nem ül le, látom, hogy nyel egyet, mikor a kanapéra sandít, tényleg elég koszos, de hát ez van. A világtérképet bámulja a falon, kivirágzott rajta a penész, átüt a kontinensek határain. Eszter nagyon tiszta.

Valamit mondani akar, hezitál, megint a kanapéra néz, mintha le kellene ülnie hozzá. De nem mond semmit, csak integet az ajtóból, még utánaaszólok, hogy köszönöm. Nem lett elég hangos, azt hiszem, nem hallotta meg. A szendvicsben olajbogyó is van, meg sonka, inkább majd holnap gyakorlom a nem evést, meg ne rohadjon.

Az ászkákat sok idő volt megismerni, csak akkor jönnek elő, ha teljes a mozdulatlanság, ha megszeged a szabályaikat, elrejtőznek. Meztelen a téglafal fele, a vakolt részen pont elég a repedés a vakolat alatt, hogy elbújjanak. Lassan derült ki a történet az úrhajóról, de gyanús volt, hogy minden reggel arra indulnak az ászkák, olyan, mint egy rítus, a levágott fű kiszáradt törmelékéhez járulnak, pedig már csak por, nem is látszik, hogy fű volt. Mégis az egyetlen anyag, ami a bolygójukra emlékezteti őket. Ott nincsenek hangyák, és sokkal több a hely. Az ászkák feladták, ha rajtakapja őket a napfény, mozdulatlanra dermednek, szégyellik magukat, emlékezniük kellene. Riasztja őket a hangyák világa, amíg lent masíroznak, Árnyék ételét cipelik, mert télire gyűjtenek, addig jobb, ha meghúzzák magukat, és nem ugrálnak. A végén még őket is eltennék télire. Ha nem jön valaki, aki végre emlékezni fog az úrhajóra, sosem jutnak haza.

Itt a bunkerben nincs vécé, ha muszáj, befőttesüvegbe szoktam, és kiöntöm az ablakon, de a múltkor rám ordított valaki, azóta csak éjjel. Büdös lesz estére a melegben, jobb felmenni. Be tudok lopakodni, az ajtót anya nem zárja be, és ha valamit meglökök, úgyse hallja meg. Tíz percnél tovább ritkán van ébren. Az arca nem mozog, a homlokán pihen egy légy, és dörzsöli a kezét. Zsírosak lettek a bőrétől. Az ágyon fekszik, a támlán hátrabukik a feje és horkol, a köntöse kicsit kinyúlt, a melle olyan a hasán, mint a homokzsák árvízkor a híradóban, csálén mutat a köldöke felé. Nagyon szép az arca, azt jobb nézni. Ha lecsapnám a legyet, felpofoznám. Minél többet alszik, annál fáradtabb. Le akarom csapni, vicces lenne, de persze nem merem, a légy meg elszáll a konyha felé.

Utánamegyek, a falra kenem, elsőre sikerül. Kicsit szégyellem magam. Elegem van.

Anya mellett a dohányzóasztalon hamutartó, szétcsócsált csikkek, mellette egy teásbögre tele levágott lábkörmökkel. Beleragadtak a cukorba. Biztos ki akarta dobni, csak elaludt. Kiviszem a kukához a konyhába, szerencsére

nincs tele. Jó, hogy legalább levágta. Óvatosan megrúgom, mintha véletlen lenne, nem mozdul, még egyszer, a bokáján, most erőseben. Nem mozdul. Lehet, hogy lesz egy kis folt, de úgysem fogja tudni, mitől van. Belevágom a meztelen karjába a körmeimet, kis piros félholdakat nyomok a húsába, tesztelem az életfunkcióit. Nem mozdul, csak hangosabban szuszog egy kicsit, a percekkel elhalványulnak rajta a nyomok.

Holnap éppen kétezer nap marad hátra addig, amíg nagykorú nem leszek. Bepakolom egy táskába a hálósákot, pénzt, vízhatlan kabátot, és elmegyek, egészen a tajgáig fogok gyalogolni, jelentkezem egy meteorológiai állomásra valahol északon, mérem a légnyomást, a csapadékot, a hőmérsékletet egész addig, amíg el nem olvad az összes jég. Árnyék velem egyidős, addigra elpusztul, majd viszem a hamvait, de oda amúgy is kutya kell inkább. Tizenkétszer tíz fekvőtámasz naponta, jövőre tizenháromszor tíz, aztán tizennégy-szer. Tizenkétszer tíz felülés, jövőre tizenháromszor, aztán tizennégy-szer. Tizennyolcnál elindulsz, akkor már nem tudnak mit csinálni, hogy megakadályozzák. Most csöndben kell csinálni, túl sokan figyelnek. Ha nem a tajga lesz, először keresek valami farmot, vagy vadőr leszek egy nemzeti parkban, majd onnan megyek tovább, ha elég felkészült leszek.

Mégis felébred, zavart, kótyagos. Végighúzza az ujját a melle alatt, nyirkos a melegtől. Körülnéz, hogy látja-e valaki, kihúzza a pólóból, megszagolja, elmélázik. Rám néz, nem érti, hogy látom, mosolyog, az ujját az orra alatt. Talán azt hiszi, részeg, de nem, csak teljesen elvesztette a fonalat, fáj a bokája, kicsit bedagadt. Nem szól hozzám, vécére indul, csótányra lép, ropog, mint a popcorn szokott a foga alatt, megkívánja, a konyhába indul. Nincs, megettem az összeset. Mustár, levespor, vekni vége, más semmi, kicsoszog. A vécében a lichthofba néz, paradicsomos káposztára gondol, amit alatta vagy fölötte főznek. Hangosan pisil, olyan hangos, hogy a pincében is hallanám. Nem iszom sokat, különben nekem is kell.

Nem szólok hozzá, csak figyelem.

Kijön a vécéből, csodálkozik, odaszól maga mellett a levegőnek, hogy nézd csak, cica, itt van, még mindig itt van. A függőnyt simogatja, sóhajt, a szemközti házon ipari alpinista mossa az ablakot, anya vágyakozva bámulja, szuszog, a melle alá teszi megint az ujját. Ha elalszik, lilára rúgom a bokáját.

Kétezer napot várni talán gyávaság. Olvastam, hogy van olyan hangya, amelyikben megindulnak a gombafonalak belül, lassan nőnek, áthuzalozzák, míg már alig marad hely saját magának, aztán ha megtelik velük, átveszik az irányítást, és soha többet nem tud odamenni, ahova akar, addigra talán már nincs is olyan, hogy akar. Valaki felemeli benne a lábát, nem tudja letenni.

A többiek a vérben tapicskolnak, szervezik a mócsing elszállítását, ő meg felrohan a falra, vége, felrobban, mint egy pöfeteg, gomba-uszály, spóra-Titanic, a darabjain élnek majd, míg van belőle, kiskert nő a testén.

Ha tudná, hogy bántom anyát és élvezem is, Eszter nem hozna szendvicset. Ha anya tudná, vállat vonna, mind ilyenek vagytok, az apád, az anyám, te is, mondaná, mélyre szívna a füstöt, nyögdécselne kicsit, megsimogatná a saját arcát. Az enyémet nem bírja nézni, apáé. De mást nem bántok.

Visszacsoszog az ablaktól, átkarolja magát, inogva ringatózik, az asztalon levélnyi altató, nyolc szem van benne, kettőt bevesz, ráissza a sütőrum maradékát. Fel fog ébredni este, nem lesz miből aludnia, kifogy a készlet, és hónap vége van. A fotel nyekken alatta, a puffra emeli a lábát, a papucsá talpán a csótánymasszába ragadt porcicahajjal. Hátraveti a fejét, látom, ahogy nagyokat nyel. Amint elalszik, oldalra esik a feje, simák a vonásai, mintha úszna az időben, agyatlan kisbaba lesz, ordít, tejet böfög valaki nyakába, simogatják az arcát, cserélik a pelenkáját.

Be vagyunk zárva, ő is és én is, nincs hova menni, pedig elegendem van, én menni akarok.

Ha mindig aludna, valahogy lehetne, iskola is lenne, Eszter is. Ha felébred, tele lesz vele a lakás, kitilt a pincéből, hazahozatja az iskolatejet, rásír az ellenőrzőmre, nem szól hozzám.

Kiürítem a hamutartót, összecsomózom a szemetest, leviszem, gondolkodnék, de csak egyvalami fér a fejembe, minden más kiszorul. Hogy nem jutott eszembe. Kiürítem az iskolatáskát, zseblámpa, pulcsi, toll, papír, elcsomagolom a szappant a fürdőből egy szappantartóba, tizenkét fekvőtámasz, tizenkét felülés, mert egész van, csipogott a karóráim. Miért nem jutott előbb eszembe, hogy senki nem állít meg, nem kell várni, senki nem tudja meg. Hét napja úton lehetnék.

Gyorsan kiürítem anya cigis dobozát, egyesével széttöröm a szálakat, elképzelem az értetlen arcát, ahogy kihúzza őket, vicces lesz. Az ágya alól előveszem a másik üveg sütőrumot, hogy kitartson, a levélnyi altató mellé a gyógyszeres dobozból egy másik levelet teszek, sima Algopyrint, színre, méretre hasonló.

Eszternek írok, hogy köszönöm a szendvicset, értem jött az apám, nyaralni megyünk, vigyázz magadra, hátha elhiszi. Bezárom az ajtót, a felső zárat is, a levelet a postaládájába csúsztatom, a kitört ablakon behajítom az ászkáknak és a hangyáknak a vekni végét, Árnyék rám hunyorít a kanapéról, ásít. Nem tudom, érte-e, hogy indulok. A kulcsot a legközelebbi csatornába dobom.

Nincsen házam

Látja, itt vagyok, öregember az aszályban és reggelente egy fiú olvas nekem. Megrepedt a föld, sósra sebzett szájjal liheg a nyárban, a folyó nyálcsík, a tengerbe ér.

Görög istenekről olvas Szerjozsa, tanár az anyja, az hozta neki a könyvet. Nyáron itt laknak Pokrovkában, az apja évek óta dácsát épít, de a saját két kezével. Olvas, én meg a ritmustól alig értem a történetet. Ha épp elkapok egy mondatot, majdnem mindig ölnek. Szerencsére még nem sülttem föl előtte, hogy nem tudom, hol tartunk.

Jó gyerek, örülök neki, ha jön.

Várjuk az esőt, tudja? Hetek óta várjuk, hajó se jött, pedig tegnapi már aztán tényleg meg kellett volna érkeznie. Lehet, hogy az időérzésem se a régi. Maga tudós, azt mondta, akkor magyarázza már el, ha tudja, hogy mit olvas ki abból a sok vízmintákból. Így nem mehet tovább.

Ott, ahol a tehenek a tengerben állnak, látja, mennyi medúza lebeg a lábaik között? A kicsivel vigyázzon, az csíp, mint a csalán, a nagytól az izmai rángatózni kezdenek, a bőre ég és letargiába esik. Vigyázzon. Eddig nem volt ennyi, de meleg a víz, minden évben forróbb a nyár, egyre jönnek, kiszorulnak a halak, kocsonyás leves lesz a tenger. A tehenek észre sem veszik, véletlen néha beléjük taposnak, a karjaikra lépnek, leszakad egy-egy, van, hogy látom úszni őket megdögölve a víz felszínén.

Agyuk sincs, vajon mit éreznek.

A só kiül a tehenek lábára, apálykor némelyik belefekszik a sekély vízbe, moshatom őket este, hogy ne viszkessenek. Az édesvíz oldalán sokkal meredekebb a part, ott nem mernek bemenni, különben biztosan inkább abban állnának egész nap. Épp elég nekem ezt a nyolcat szemmel tartani, sok is. Ha kicsit elül a forróság, át kell hajtani őket a másik oldalra, a torkolat felé.

Tegnap még rájára mentem mellettük, Vaszka, mondom, Vaszil Pantelijovics, enni kell, aszott vénember vagy, kóró a mocsárban, a rájahústól majd összeszeded magad. Ha így megy tovább, a tavak is kiszáradnak bent a szikes rétnél, aztán nem lesznek se vadlovak, se turisták. Kellott volna az a hajó, a liszt is kifogyott, cukor is alig, tézta semmi, főzni sincs mit a hal mellé. Lázás lehetek, vagy csak a hőség, hogy így elgyengültem, nem tudom.

Nincsen házam, tudja? Ami van, abból rég kiszorultam. Bárcsak tudnék haragudni, sose tudtam, ostoba vagy, Vaszil Pantelijovics, ezt mondta a fiú apja

is, mikor itt járt a héten, Szerjozsa, most nem kéne idefigyelned, ezt mondta neki, és arrébb tuszkolta, játsszál. De csak folytatta, pedig nem ment el a gyerek. Vaszil Pantelijovics, mondja már meg, miért nem rúgta ki mindkettőt páros lábbal. Verte volna meg, majd bocsánatot kért volna, jött volna vissza sírva úgysis, kérlelte volna, mind úgy szokták. Hogy honnan tudja, majdnem kicsúszott a számon, de minek kérdezni, ha egyszer a fiú is itt van. Meg válaszolni se tud igazán, ostoba ez az ember, előre tudom az összes mondatát.

Szerjozsa, mondta tízszer is neki, mondom, menjél játszani, ez nem neked való, az apád vagyok, viselkedj.

Maga mit gondol, nem bolond az öreg, ha nem emlékszik, hogy a saját apját hogy kiröhögte gyerekkorában, ha ilyet mondott?

Amúgy nem vált el tőlem soha, Maricska nem, azt se mondta, hogy ne menjek haza, nem zavartam őket, igaz, nem zavartatták magukat ők sem. Magamtól jöttem el, csöndben, minek ordítsak, nincs miből, nincs. Nem mondom az apjának, ha újra jön, akkor se fogom, minek mondjam, győzködni fog, hogy megalázó hazajárni mosni, télen ülni a nyári konyhában.

Ha hideg van, néha befekszem közéjük, hagyják. Ha a mellére fognék, azért elhúzódná.

Hallgatni kellett volna, most jön nekem mind, hogy ilyen öregem amúgy is hova viszket annak az asszonynak a picsája, hova. Úgy mondják, mintha vége lenne, koccintasz a születésnapodon, mikor is? 50? Aztán lehúznád a rolót. Hova viszket, hát pont oda, majd meglátjátok ti is, pont oda. De hogy nő a másik nővel.

Ne haragudjon már, hogy ennyit beszélek, nem akarom feltartani.

Eleredne végre az eső, és lemosná az arcomat.

Kérdezte az előbb, hogy mikor jöttem ide, azt hittem, mondtam már, de akkor most elmondom rendesen, hogy legelőször Jereván után.

Kész lett az erőmű a Vorotan folyón, segédmérnök voltam, hazajöttem a munkából. Megépült a ház a túlparton, nyaralni jártunk Jevpatoriába. Hárman, a testvérem is jött. Összeállt, aztán szétesett minden.

Az ország is. Ne tartsam az üvegcséit, amíg a mérést csinálja?

Na akkor, akkor kezdtem kijárni ide, először csak napokra, kiültem a félsziget csúcsába, oda, ahol már épp csak egy műanyagszék fér el, mintha egy hajó orrában ülnél, jobbról a szürkés, nyárfavirágtól bolyhos édesvíz, balról a meleg, türkizkék tenger. Innen nem látszik a sáv, ahol egymásba keverednek, repülővel kellene fölé kerülni. Azt méri, ugye, ahogy keverednek?

Reggelente körbe szoktam úszni, a tenger felől indulok, megkerülöm a csúcsot, át a torkolathoz, ahol igazán édes, inni is lehet belőle. Bár azt mond-

ják, szennyezett, de az ízén nem érezni. Mindjárt itt az ősz, ha végre tényleg elmúlik a hőség, akkor elmennek a napozók, de meleg lesz még a víz.

Szóval hol tartottam? Szétesett minden, eladták a halfeldolgozót, valaki lelépett a kasszával, és végre csend lett itt a félszigeten, elindultunk kifelé mindenből.

Senkinek nem volt miért átgázolni a homokon, utat meg nem lehet ide építeni, látja, milyen a talaj. Turisták nem voltak még, medúzák se, legfeljebb a falusiak jártak ki néha. A földnyelv végén egyszerre csak egy embernek van hely, kijöttem, halat fogtam, napok múltak a semmivel, látja, okoskodom, sokat beszélek most is.

Erőművet építettünk a Kaukázusban, aztán egyet pislogtunk és ránk zárdtak a határok, nem mondom, hogy nekem kellett volna értenem, de nem értette senki az égvilágon. Hordtuk az almát, szőlőt, szárított halat a városba, mindegy volt, nem lett jobb, enni volt mit, de sokkal több nem, ha csináltuk, akkor se, ha nem, akkor se. Untam, te jó ég, mennyire untam. Maga fiatal, nem tudja, hogy vássa el lassan az idegeit ez a toporgás.

Itt más, kifújta az agyamat a szél, kifújta az akarást. A feleségem a testvéremmel gesztenyét ültetett a kert sarkába, hársat, barackfát, én egyre ritkábban mentem haza. Nem azért, mert elszerette, akkor még nem, akkor még a nyughatatlanságom miatt.

Nem bírtam, ahogy orra állt minden, seftelni lehetett volna, persze, de mérnök voltam, rohadna meg az egész. Menjen valami rendesen, vagy ha nem megy, nem erőszak az, hát elengedem, ár ellenében kapálózni minék.

Milyen most a metró? Furcsa, de nem kísért már, csak akkor kísértett a nagyváros, pályaudvarokon bementek helyek, az erőmű, messzire menni. Túl korán lett vége. Maradt úgy, ahogy anyámék voltak, az ő anyjéké, mindenki. Nem mozdultunk valami nagyot.

Hány éves maga tulajdonképpen? Ha nem sértem meg.

Most már a rádión sem figyelem. Keleten háború, itt meg... Jevpatoria elesett volna, ha lettek volna csaták. Hagyta magát, mi is hagytuk, rohadna meg a városvezetés. Talán jobb is így, nem tudom, ha elcsatolták, minék fizessük az áramot nekik, a nyugdíjat, mindent. Nem tudom többet hallgatni az ilyet.

Lehet, hogy emiatt nem jön a hajó, ki tudja, a hőségtől még jöhetne éppen. Kitettem a nemzeti zászlót, látta, ugye? A sátram mellett. Ki tudja, mi van, és főleg, hogy mi lesz. Fizetjük nekik az áramot, pedig már más ország-

ban vannak, megy át a vezeték a határvár fölött. Azt mondta a rádió, hogy már az időzóna is más, hogy lehet, hogy fél éve még ugyanaz az idő volt, most meg később?

Megmondták a Napnak, hogy ugorjon egyet, esne pofára a határőrségen ő is.

Idehallatszik a focitábor, Szerjozsa talán végre odament, nem látja, ott van-e?

Mindig csak olvas, a többi meg éli a világát, rá se bagóznak. Kifutnak naponta háromszor a szigetcsúcsra, versenyt futnak, szerintem mindjárt jönnek. Tegnap botra szúrt medúzával kergették egymást, üvöltöttek, hogy csápos koton, tényleg van benne valami. Aztán ha hasra esnek, jönnek, tudják, hogy segítek, kenhetem őket citromlével. Csöves pópa, úgy hívnak, az anyjuk picsáját, nem vagyok csöves, és szabad akaratomból élek a ponyva alatt, akárki láthatja, rend van amúgy is.

A szakállamat is meg szoktam igazítani hetente.

Ne nevéssen, inkább mondja, tényleg ennyire nem látszik? Kifésülöm, ha kell.

Jó, hogy jönnek a fiúk, ennyi tejet nem tudok hova tenni, a boltba legfeljebb, ha elviszem, becserélik sörre, tojásra, de én odáig el nem megyek ebben a hőségben.

És azt tudta, hogy volt itt egy régész pár éve nyáron, azt mondta, valami egyetemről jött, a parkőr szerint egy ostoba kókler, azt állította, hogy sok ezer éve itt trenírozták a görög hősök a csapataikat a háborúra. Akiket a Szerjozsa is olvas. Hogy ősi görög település volt, szerez szponzort az ásatáshoz, azért jött körbenézni.

Hüpanisznak hívták a Dnyepert akkor, meg nem mondaná, pedig láttam is pár faluval arrébb azt a nagy ásatást, tényleg város volt ott, nagyobb, mint most a falu, delfinalakú pénzérméket találtak. Úgy hasonlít az írás a miénkre, hogy látványra szinte értem. Szerjozsát is az a régész bolondította rá a görögökre, három nyár óta csak ezt olvassa.

Persze van ráció benne, mossa ide a hordalékát a folyó, félszigeteket hord, egyre nagyobbakat, ki tudja, mivel van tele az a homok. Ennyi idő elfed bármit.

Hogy a csapatok bivalyerősek lettek ebben a térdig érő homokban, azt mondta, annyira nehéz benne emelni a lábadat. Nem véletlenül edz itt most a Dinamo. Voltak kőházak is abban a városban, valami híres szentély, miért

is ne lehetne. Itt edzettek azok a harcosok is, Akhillész, aztán elvágták a bokáján az inat, vagy hogy volt.

Figyel rám?

Olyan csöndes, hogy azt hiszem néha, hogy magamban beszélek.

Szóval amit kérdezett, hogy minek jöttem ide. Egyre többet jöttem, volt Moszkva, Jereván, Odessza, mégis itt ragadtam, itt fogom végezni egy hajóútnyira anyám sírjától, ilyen ez. Befutja a szőlő, nincs szívem leszedni róla a kacsokat. Indulat alig maradt bennem, csak a lista, hogy mi volt, ennyi. Az a furcsa, hogy ennyi idő után még közelebb sincsenek a saját emlékeim, mint a mások történetei. Ötven éve, aki voltál, mi maradt abból? Mint egy bevásárlócéti, se íze, se szaga.

Nem kellene ilyeneket beszélnem.

Huzatos fejű vénember, ennyi, talán el se hiszi, hogy nem vagyok csöves.

Nem rossz itt, sőt. Rend lett volna, munka, így meg szabadság lett inkább, nem olyan nagy tragédia. Csak azt, hogy mire föl, az értelmét nem látni. Gyerek, ház, semmi.

Jönnek a faluból, főleg a nők, sült ráját vesznek, italt hoznak minden nap, kifekszenek napozni a sátram mellé. Ezredszerre is el kell mesélni nekik, hogy erőmű, Jereván.

Már ne haragudjon, nem magát hasonlítgatom, de tényleg mindig erre kíváncsiak. Mindent elmondanak a férjeikről, itt lebzselnek egész nap, nevetnek, hogy milyen remete maga, Vaszil Pantelijovics, inkább, mintha háremet tartana. Pedig hozzájuk nyúlni nem lehet.

Sirály feszül a szélnek, lassan árnyékba kellene húzódnia, dél van. Megyek, áthajtom a teheneket a folyóhoz. Mikor tűnt el a fiú, észre se vettem, mint a délibáb. Mikor maga megjött, itt volt még?

Szóval minek szorongattam volna őket, a feleségemet, minnek.

De jönnek néha, hívnak haza. Megköszönni nem fogják, ahhoz túl megszűröl kellene kezdeni, hallgatunk. Nézze, vagy a szemem rossz, vagy mégiscsak megjön a hajó, míg odavagyok a tehenekkel, mondja már meg neki, hogy várjon meg engem is, átmegegyek Ocsakivba, veszek egy nagy görög-dinnyét.

Vagy ha visszafordul még ma, nem is megyek, esetleg hozhatna egyet inkább maga, majd elfelezzük.

G. István László

KECSKE

A téglalap-vágaton a fény képtelen úgy betörni, hogy visszaverődve értelme legyen belenézni a szembe. A kecskeszem mint a zákányos pocsolya, tükröződő tilalomfa, tiltása is értelmezhetetlen. Megközelíteni, beleszeretni, sorsával összefonódni, bizalmat ébresztetni, elátkozni nem érdemes. Mégis ő táplálta a főistent. Ahhoz, hogy rend legyen, a titánok khtonikus magányát kozmikus szálak szőjék belakhatóvá, hogy Zeusz megmaradjon, kellett ez a kecske, kellett ez a nézés. Nézésnek nem is mondható – az idegenség ragyogása, pokolszavakkal leírni nincs elég elem. Eleve elveszített lehetőség a lélektükörben. Ha így tudnál nézni, bőrdőből mindent megvédő pajzs, aigisz korongja lenne, szarvadból a mindenséget tápláló örök élelem. Istenóvás és sátánkísértés minden bőség, minden védelem.

HEKABÉ ÉS ORPHEUSZ

Z. Herbert emlékére

Az öregasszonyból gyereket csinál
a tragédia. Halott unokáját öltözteti,
dúdolgatva a gyerek nevét mondogatja csak,
átok szavait, ami együtt mégis altatóéneke.
A világra mondott összes átok
dalt idézne? Minden botrány orfikus?
Ixión kerekét nem csak a megilletődés állítja
meg – a kifordított világ botránya
kétélű penge – elvérzik tőle a részvét.
Képzeljük Orpheuszt, amint borotválkozik.
Hosszan feni a bőrszíjon a kést, arcához,
amin már előre érződik a timsó illata
úgy illeszti a pengét, ahogy hangszeréhez
a kezét sose. Mert pengetni szokott. De mi
lenne, ha vonós lenne? A gyantázás és
a bőrszíjon fenés rokon mozdulat. Szakadt
peploszával az asszony úgy köti be a sebet,
hogy ne látszódjon a vérengzés nyoma. Mintha
csak babázna. Arcbőrt a kés, húrt a vonó
beszaggat – felvérzik tőle a rend, a pengetés
bekötöz. Nem lehet felnőni az orphikus
csodához. De mit ér a felnövés?

Emily Dickinson

249

Vad Éj – Vad Éj!
Lennék Veled –
Együtt lennénk
Vad Élvezet!

Kikötött Szívnek –
Minek – a Szél –
Nem kell Iránytű –
Térkép se kell!

Evezni Éden –
A Tengeren!
Horgom – ma éjjel – Beléd
Vetem!

1632

Adj vissza a Halálnak –
Mit nem féltem sosem,
Csak azt, hogy tőled zárhat el –
Most, hogy az Életem
Zár el s lélegzetem,

Felmérem Síromat –
A Pokol tudja méretét –
A Menny is ez maradt –

502

Csak Ima maradt – csak Ima –
Ó Jézus – adj Erőt –
Nem tudom, melyik a Szobád –
Kopogok – mindenütt –

Te Délen Földrengést kavarsz –
Örvényt a Tengeren –
Jézus Krisztus, Názáreti –
Van-e Karod Nekem?

223

Egy mosolyt jöttem venni – ma –
Csak egyetlen mosolyt –
A legkisebb elég nekem,
Ha arcán nyoma volt –
A legkisebb, mit senki más
Nem hiányol Magán –
A Pultnál könnyörgök – uram –
Csak eladhatja tán –

Van Gyémántom az ujjamon –
Gyémánt – gondolja át!
Van Rubintom – mint Esti Vér –
Van Csillagfény-topáz!
Örülne neki a Zsidó!
Uram – a Mosolyát!

1763

A Hírnév Méh.
Új lángja van –
Fullánkja van –
Jaj, hogy szárnya van.

1660

A Dicsőség fényes, tragikus,
Egyetlen Pillanatra
Uralom a jelentése –
Melegíti a Szegényt,
Kit nem ért sose Nap,
Lágyan meríti
Feledésbe –

613

Prózába csuktak engem
Mint egy lánygyereket –
Szekrénybe zártak csak hogy
Végre „békén” legyek –

„Békén”! Leshették volna
Hogy Fejben – merre járnék –
Madarat lehet zárni így
Karámba – Árulásért –

A Madár, ha akarja,
Börtönét könnyedén
Akár egy Csillag – fentről nézi –
És nevet – éppúgy Én –

1144

Cukrozott gúnnyal ássuk el magunkat.
A por, ha győz is, véghelyén veszít,
Elmállasztja a vallás vigaszát, mely
Lángoló kétely és egyszerre hit.

1472

Nézni nyári Eget
Költészet, bár Könyvben nem lehet –
Igaz Vers lapra nem téved –

1136

Halálfagy – Ablaküvegen –
„Virágod óvd, vigyázd”
Mint Hajóssal lyukas Hajó,
Harcolt velünk a Gyász –

Tengerre tettük – Hegyre ki
Virágunk – látta Nap –
De Skarlát homokpadon is
Körékövült a Fagy –

Hátrafesztve
Beékelődtünk
Fagy és Virág közé –
Átkúszott vékony teste és
Kígyóként bújt belé –

Szépsége megadta magát –
Dühünk a Fagyra hullt –
Hegyhasadékig űztük el
Míg Odujába bújt –

Gyűlöltünk Életet Halált –
Nincs Út a Partjukon –
Nagy a Szárazföld, nagy a Tenger –
Nagyobb – a Fájdalom –

FORDÍTOTTA G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Jön, közelít, mindjárt itt van!

Októberben megjelenik szerzőnk,
Schreiner Dénes könyve a L'Harmattannál.

TRAGIKUS VOYEUR

Filozófiai kísérletek

A legvendégszeretőbb őszi kötet.

Lessen Ön is bele!

Fityisz a halálra

Kezdem a normál sportokkal: évente tizenhárom bokszoló hal meg a ringben KO következtében – ami félelmetesen magas szám. (A jegyzőkönyvek vezetésének bevezetése óta 500-an nem éltek túl a meccset.) A végzetes agykárosodást szenvedők számáról nem történik említés, pedig minimum a temetőben végzetekhez mérhető a számuk. Mégis sportnak tekinti a közvélemény. Mert a jónép vért akar látni a pénzéért, és itt legális körülmények között meg is kapja, amit vár. Pedig ez, ismét csak szerintem, már nem sport.

Tudjuk, hogy e tragédiák nem sportszeretetből adódnak: a profi bokszot a pénz mozgatja, és akik belépnek, képesek mindent odaadni a nagy dohányért, életüket is beleértve. Többek közt azért, mert a nyomor gettóból ez az egyetlen kitörési lehetőség. (Érdekes, hogy a ketrec harcokban kevesen halnak meg...) Nem is állnék meg itt, a boksznál, inkább, a többi sportágra tekinte-

nék: a pénz szép lassan tönkre teszi az egykor tiszta „fehér” sportokat is. A Coubertin-i eszményt, az olimpiai ideált.

A látványsportok győztek legelőször. A többi sport a tévé rabszolgája lett, amit a csatorna (képernyő) kér, megadták. Gondolj arra, hogy addig faragták az egykor klasszikus sportnak számító ottusát, amíg a televízió számára elviselhető rövidségű látvány nem lett belőle: eredetileg öt napig tartott – lovaglás, úszás, vívás, lövészet, futás egy-egy napot vett igénybe, de a kertévek türelmetlenek voltak, így lett belőle (hosszas farigcsálás után) egy fél nap alatt lekavarható bohóckodás. Ami még eladható, bár gyanítom, hogy nem sokáig, olimpiai számként fel fogják számolni, mert nem elég képernyőképes. (Magyarul: nem hoz pénzt...)

A sportok etikai hanyatlása (és a rekordok és a teljesítmény hihetetlen megugrása) korunk izgalma és nyomora egyben. Ez utóbbit, már-

mint a morális hanyatlást nem akarom a kertvékre fogni, nagy szerepük van benne, de nem egyedüli bűnösök. A majd minden sportágban megjelenő, évente (félévente) rendezett *pénzes* világtörpák ugyanúgy ölik a Coubertin-i eszmét, mint a bicikli-körversenyek kiirthatatlan dopping-ügyei: iszonyú pénz van bennük, páran lebuknak, de a kokszot nem lehet kiirtani: mert a felpörgetett várakozás pénzt hoz. (Fociról most nem is merek írni..., tudod, mi van ott milliárdokban.)

Extrémekben

A haver lenéz a csúcscról (400 méter a tó felszínétől) – „te, innen ez a tó akkora, mint otthon a fürdőkád!”. A bajnok innen ugrik, gyönyörűen repül, de nem számol a kereszt széllel, ami ötven méterrel a tó felszíne felett a sziklához vágja az ugróbajnokot, aki nyomban szörnyethal. A tó vörösre vált, és a halott miatt abba kell hagyni a bemutatót. A Mont Blancról mountain bike-kal leszáguldani isteni élmény, minden méteren ott leselkedik a kaszás, tehát nézhető, bár még ez is kicsit uncsi. A La Manche átúszása nem sport, pénz is kevés benne, mégis van pár elszánt nő vagy férfi – kivétel. Lesz még olyan is, aki az Atlanti-óceánt akarja átúszni (szörfdeszkás már akadt). E sportok mögött csak né-

hány szponzor akad, mert ezek nem képernyőképes, tehát filléres látványt kínálnak. A néző vért akar, meg is kapja némely extrém sportban. A statisztikák szerint a legtöbb haláleset a bázisugrás során történik, bár a reklámjaikban pont az ellenkezőjét olvashatod.

Amikor Alex Honnold 2017 júniusában kötél, kámpó és társak segítségével nélkül (*free, solo* módon) megmászta a Yosemite Park kilencszáz méteres hegyét, az El Capitan függőleges és majdnem tükörsima sziklaóriását (három és fél óra alatt), nagy mánia lett fantasztikus teljesítménye. Pláne, hogy a National Geographic filmet készített róla. A falmászást lehet tornateremben is csinálni, de az igazi vagányok vad hegyekre vágynak, Európa se jó, Kínába meg Amerikába mennek, ott igazán csábító ez az orosz rulett. Azt elfelejtik, hogy Honnold évekig készült a mászásra, a falon minden centit megjelölt, memorizált, külön gyakorolta a legveszélyesebb – keresztbe ugrást igénylő – repedést, ujjait-karjait naponta tréningeztette. Aztán előbb társak segítségével, kötéllal-kapcsokkal, aztán csak kötéllal gyakorolt, és mikor már mindent tudott, akkor vállalkozott a csúcspdöntésre. Nem úgy van az, hogy csak odamegyek, aztán mászok egyet, vagy sikerül, vagy nem. De most na-

gyon csábító lett minden üvegsima sziklafal. Kiröhögni a halált.

Adrenalin a veszélyzónában

Nem minden extrém sportban leleselkedik a halál, de azok a legkeresettebbek, ahol a legnagyobb az életveszély. Mondjuk, a mai sílesiklás a maga százötven kilométeres sebességével, a nyaktörés lehetőségével csak veszélyes, ritkán hal bele valaki, bár életre szóló sérülést össze lehet szedni. Persze azért sport, hogy ügyességgel, tréninggel el lehessen kerülni a végzetet, de az extrémhez kell a leleselkedő halál fűszere, hogy érdemes legyen izgulni rajta, résztvevőként, de nézőként is, élőben is. Mert, valljuk be gyönyörű a mozgásuk, a halál lehetősége csak árnyékként kíséri a versenyzőket. Nem kell vele törődni, csak annyit, amennyi jólesik adrenalin-fröccsként.

Most persze Freudot kéne idézni a „halálvággyal”, de nem lenne találó, mert akik ezeket a sportokat keresik, életerős, amazon csajok, macsó férfiak, legfeljebb exhibicionisták, meg szeretnek a tévében szerepelni. De mégis ezeket a sportokat csinálni csak halállal a hátadon lehet, illetve élvezni, hogy ott matat melletted a kaszás. Ott van a hátadon, de te azt élvezed, hogy legyőződ, hogy akármit csinál, te vagy az erősebb. (Egy

pontig, aztán mérges lesz a Kaszás és a csaj/srác nekivágódik a kerítésnek, és vége.)

Az adrenalinfürdőben jó úszkálni, akár paplanernyőn lógva, akár ötvenméteres hullámokon lovagolni (Hawaii). Ezt a kéjt nem szabad kifelejteni, mert ez az örömhullám eltakarja a halál árnyékát. A normál halandó gyógyszerben, injekcióban veszi be az adrenalin-többletet, az extrémek természetben kapják meg – kéj a köbön.

Az adrenalin mellett a „megmutatom nekik”, villantom magam – vagyis a mindenki felett állás vágya is motiválja a veszéllyel játszó extrémeket. Én többet tudok, mint az előttem rekordot tartó haver, ugrom/szörfölök a legveszélyesebb szikláról, hullámhegyen stb. Az önprezentáció egyik – vészterhes – formája. Hozzátenném: a kisebbrendűség kompenzálása is.

Közben a többi extrémre gondoltam. Pl. a Himalája-mászókra, ahol többen is vannak már, akik sebesülten, fél lábbal akarnak felmenni a K2-re (a legveszélyesebb csúcsra), miközben évente hatszázan állnak sorban engedélyért, hogy kitörhessék a nyakukat. (Most, hogy olvad a hó, legalább egy tucat hulla került elő...) Az életveszély meg a halál addig rendben van, amíg szingli a versenyző, de vannak ott családós

emberek is, ha azok megfagynak, eltűnnek, nyomorékok lesznek, ott-hon a családjuk bánja. Az extrém sport csak látszatra magánszám: a hozzátartozók szenvedik meg igazán a balesetek következményeit.

Halálvágy 2

A halálélménnyel való flörtöléshez visszatérve, van itt még valami más is. Ha hihetünk Nádas Péter halálközeli állapota részletes bemutatásának, amit Mihancsik Zsófia: *Nincs mennyezet, nincs földem* című interjúkötetében olvashatsz – azokban a végső pillanatokban van valami boldogság-féle is, eufória vagy mi. Bár szkeptikus vagyok eme élménnyel kapcsolatban, de el tudom képzelni, és vigasztal is a végső órákra való tekintettel. Bár a példa nem stimmel, hiszen az extrémekben, ha baj van, hirtelen jön a vég, Nádasnál meg ez egy folyamat, azaz időben elhúzódó élmény volt. De visszatérve az extrém mániákhoz, e sportok űzését az is tüzezi, hogy sokezren, tán millióan látják, milyen vagány vagy. A Nat-Geo mutogatja, ha meg nem, fel lehet rakni a netre, és követők száz-ezrei néznek-csodálnak. Érdekes, hogy azt a sok nyomorékot, tolószékest, félkarút stb. nem akarják látni, akik leestek, balesetet szenvedtek, és most spenótként élik életüket, azok legyenek láthatatlanok.

De nem csak a halál ül a hátadon. A félelmet is le kell küzdeni. Van, akit valóban nem érdekel a veszély, született vagány, van, aki elfojtja valahogy, van, akit meg épp a félelem inspirál még veszélyesebb kunsztokra. A félelem emberi tulajdonság, elnyomni lehet, megszüntetni nem. A veszélykeresésre születni kell.

Van azonban itt egy rejtett csapda. A halállal szembenézni nem csak bátorság meg férfibüszkeség dolga. E szembenézés – tükör is, benne az ember egy pillanatra igaz valójában mérheti fel magát. Persze valóban csak egy pillanatra, több idő nem adatik, de benne van a pakliban. Azok között, akik vállalják az ilyen extrém szituációkat, akad pár olyan kísérletező, aki önmaga igaz valójára kíváncsi. Megkapja, bár nagy árat fizet érte. Lehet, hogy az adott pillanatban hős, megússza a bajt, de ebben az örült kockázatban rejlő teher lelki traumaként kihat későbbi életére is. Arról nem is szólok, hogy pl. a háromszáz kilométeres futás betonon-aszfalton csodálatra méltó teljesítmény MA, de a versenyző ötvenéves korára kripli lesz, mert az összes ízülete megsínyli a kemény talajon való futást, akármilyen puha sportcipőben veszi a távot. Na, erről se nincs szó e lelkesedésben. Sport – élet, erő, egészség. (Kivéve, mikor tolószék...)

Ui.: „Slow down!”

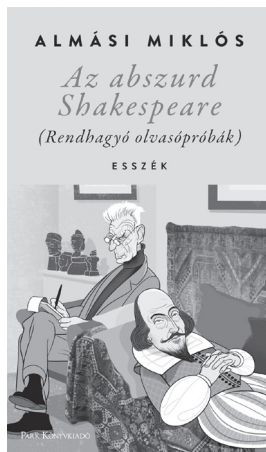
Az extrémek (ezen belül a száguldózók) ellenében megalakult a lassítók tábora (*Slow movement*): ne kapkodj, lassítsd le életritmusod, örülj a perc-

nek, órának, lustálkodj szabadon, lelkifurdalás nélkül. Ezt persze a mai civilizáció bünteti, vagy gyakorlóját, mint semmittevőt megbélyegezi. Szóval ez az út nem járható. Pedig – nem folytatom.

Még egy szóra!

Már üzletben van az új könyvem: *Az abszurd Shakespeare* című, mindent kiforgató „olvasópróba”-sorozat. Vicces dolgokat találsz benne, mert a darabok szövegei mögött feldereng egy sor eddig nem ismert dráma: Beckett, az analitikus és Shakespeare-páciens titkos találkozója... Jó mulatást!

Almási Miklós

Park Kiadó, 278 oldal, 2990 Ft

Kentaur és kiborg

AZ AUTÓZÁSRÓL

Az autó nemcsak közlekedési eszköz, haneménünk kiterjesztése.¹ Erre utal a megszokott nyelvhasználat és a hétköznapi tapasztalat is. „Nagyon rám állt” – mondjuk, mikor ki akarunk jönni a parkolóhelyről; „Majdnem *nekem* tolatott!” – méltatlankodunk máskor a volán mögött, és így tovább. Egy esetleges karambolnál szinte fizikailag érezzük a sérülést, még akkor is, ha nem esett bántódásunk. Másfelől majd’ mindennapos az a nevetséges és bosszantó jelenség, mikor valaki – esetleg ilyen-amolyan gyengéit akarván kompenzálni – autójával azonosítja önmagát. A gépkocsi státuszszimbólumként az erőfitogtatás és más hasonló eszköze.²

Ugyanakkor a reklámok, filmek számtalan esetben azt sugallják, hogy az autó önálló személyiséggel rendelkezik, perszonifikálják vagy fetiszizálják az áruforgalomban lévő tárgyat (vö. Marx), így annak tulajdonságait valamiféle szubjektivitás részeként tüntetik fel. Ha ez beivódik a tapaszt-

latba, úgy az énjét autójára kiterjesztő autós egy úgyszintén énszerű, szubjektumjellegű objektumra „terjed ki”, avagy „terjed át”. Ez felveti a kérdést, hogy honnan hová tartanak eredendően eme átterjedések, és vajon milyen köztes lény, autós és autó miféle „ötvöze” jön így létre.³ Hogy e kérdésekre választ kapjunk, érdemes általánosságban is utánagondolnunk az autózás tapasztalatának. Elkerülve a gyors ítélezés csapdáját, a lehető legpontosabban kell leírnunk a tudatban és a testben lejátszódó folyamatokat. Az autójában pöffeszkedő otrombasága ugyanis csak egy átfogóbb összefüggés része, a reklám haszonlesése pedig egy általános emberi viszonyulásra játszik rá. Végül is közlekedési eszközeink olyan speciális gépek, melyekbe helyezkedve a szubjektum sajátos módon fenomenalizálja nemcsak ezt az eszközt, de önmagát, a saját testét és a másik embert is, nemkülönben a környező világot.⁴

A test kiterjesztése

„Ha tudok autót vezetni, akkor anélkül hajtok be egy utcába és anélkül látom, hogy »elférek«, hogy összehasonlíttam az út szélességét a kocsi szélességével, mint ahogy anélkül megyek át egy ajtón, hogy összehasonlíttam az ajtó szélességét a testemével” – írja Maurice Merleau-Ponty.⁵ Majd hozzát teszi, hogy az autó e mozgásban kiterjedéssel rendelkező hatalommá változik, mely szabad teret követel magának, míg az utca olyan kényszerítő hatalommá, mely a test és annak csatolmányai számára (át)járható vagy éppen (át)járhatatlan. Az autó ebben az összefüggésben nem tárgyként adódik, hanem a vezetés habitusában kibontakozó és újjáformálódó test-sémaként. Hozzászokni egy autóhoz így annyit tesz, mint berendezkedni benne. Vagy megfordítva: mint saját testünk részévé tenni.

Az autóvezetés tehát speciális lét-állapot, a szubjektumnak és testének sajátos világhoz való viszonya, melyben nemcsak végrehajtja cselekvését egy amúgy szilárd, kész világ-struktúrában, hanem ezt újjáalakítva létrehozza a világnak az autózásból kibomló komplett formáját. A test nem egyszerűen belesimul a vezetés tevékenységébe, hanem különleges módon valósítja meg önnön lehetőségeit, miközben saját magát állandóan újraszervezi. Az autó egyfajta

kiterjesztett test, testnyúlvány, mely egyúttal elnyeli az autóst, aki benne utazik. Vezetni tanulni így azt is jelenti, mint megtanulni saját testként működtetni az autót, vagyis az erre koncentráció helyett elsajátítani az automatizmusát, hogy a figyelem „felszabaduljon” a forgalom irányába.

Némiképp hasonló ehhez a gyaloglás jelensége.⁶ Általában nem kell figyelmem saját lábamra, hogy megfelelően mozgassam a járás során, az utcán közlekedve belesimul mintegy testem egészébe, mely horizontját képezi a mozgás során. Inkább csak ügyelek lépteimre és az utcára is, hogy ne menjek neki senkinek és semminek, tartsam a helyes irányt, ne üssenek el, stb. Ám ez az *ügyelés* többnyire nem kifejezett *figyelem*, hanem egyfajta háttérben, látens módon megvalósuló tevékenység, ami akkor manifesztálódik, „éleledik ki”, amikor veszély fenyeget vagy valami felkelti az érdeklődésemet, esetleg megzavar a rutinszerű cselekvésben. Csak ha turista vagyok, vagy valamiért kifejezett szemlélődés tárgyává teszem az utcát, kerül figyelmem fókuszába, amúgy járókelőként más felé fordulok: beszélgetek valakivel, báméskodom, elmerülök a gondolataimban, sietek valahová, stb. Közlekedésem terepeként az utca, a tér vagy bármiféle helyszín csupán háttér, horizontja cselekvésemnek és figyelmemnek, amely az „előtte”, „benne” kibontakozó célra

irányul. Így fordulhat elő, hogy sokszor „észrevétlenül” odaérek valahova, ahová akartam – vagy épp hogy nem akartam, de egy magam elől is rejtett szándék odavezérelt. Máskor meg csak otthon konstatació, hogy szinte „magától” vitt haza a lábam, anélkül, hogy emlékeznek az általam megtett útszakaszokra. A leginkább bejárt útvonalak „tűnnek el” leggyakrabban a szemem elől, saját lépcsőházam vagy bejárati ajtó van úgyszólván a „legtávolabb” tőlem, mivel ezek süllyednek a legmélyebbre a figyelem felszín alatti rétegeiben.⁷

Mindez így van az autózás esetében is, noha némiképp más módon. Ahogy a gyalogos közlekedés sem csupán a test automatikus működtetése, hanem együtt a többi emberhez, a házakhoz, a kirakatokhoz, az úttesthez, az autókhoz stb. való többé-kevésbé spontán viszonyulás, úgy az autó „elsajátítása” a vezetés megtanulása során sem ér véget a működtetés fent jelzett automatikussá tételével és a figyelem felszabaddításával. A forgalomra ügyelés itt is azt jelenti, hogy nem kizárólag rá irányul a figyelmünk, hanem saját gondolatainkra, az utastársakkal folytatott beszélgetésre, az autórádióból szóló zenére, stb. is. Mi több, a vezetés esetében hatványozottan fontos bizonyos figyelemfelkeltő dolgok

figyelmen kívül hagyása, vagy éppen a figyelembe vételt követő reagálás visszatartása. Az ügyelés során a testnek kell „készenlétben állnia”, így az autóvezető tulajdonképpen nem „figyeli” vagy „észreveszi” a piros lámpát, az elé lépő gyalogost vagy a kikanyarodó autót, hanem automatikusan beletapos a fékbe vagy rántja félre a kormányt, a lábával és a kezével „látja” mindezeket, nem pedig a szemével. És ha például elképzelem a sztrádán, hogy áttérek a szemközti sávba, akkor minden akarati elhatározást megelőzően a testem az, ami „nem engedi”, hogy megtegyem e mozdulatot, és szinte reflexszerűen egyenesben tartja az autót. Testemnek saját akarata van, mely a cselekvésre hangolódással jár együtt. Természetesen mivel itt egy esetleges tévedés általában nagyobb kockázattal jár, mint a járdán sétálás esetében, nem lehet a vezetésbe annyira „belefeledkezni”, a forgalomra ügyelés során a figyelem nem süllyedhet nagyon mélyre, mindig „kéznél” vagy „lábánál” kell legyen, hogy ha szükség van rá, aktivizálódjon.

Az autóvezetésben megmutatkozó különös perspektíva megmutatja továbbá, hogy ugyanaz az autó kívülről tekintve, *tárgyként*, illetve használva, *testként* két különböző fenomént eredményez. Tulajdonképpen nem az „autó-tárgyat” vezetem, hanem beleülve konstituálok egy új valóságot a megfelelő testtartás felvételé-

vel, a mozdulataimmal, az észlelés és a figyelem hozzáigazított formáival, vagyis egy teljes viselkedésstruktúrával. Ez a testkiterjesztés érdekes módon még akkor is megvalósulhat, bár csak részlegesen, ha ugyan kívülről veszek szemügyre egy autót, például másvalakiét, ám valamiképp behelyezkedem a vezetésbe, mint mikor ösztönszerűen lendül a lábunk egy focimeccset nézve, vagy oldalra dőlünk, ha a mozivásznzon száguldó autó éles kanyart vesz. Autóoktatóknál figyelhető meg, amint szinte eljártsszák lábukkal a helyes mozdulatot, nem azért, hogy ezzel bármire is tanítsák a tanulóvezetőt, hanem mert testük felülkerekedik a helyzetükből fakadó tétlenségen. Ilyenkor akár észrevétlenül, valós mozgás nélkül is bekövetkezhet az izmok megfeszülése, a végtagok „mozdulatlan elindítása”, ami feltárja a viselkedésmechanizmus és a testkiterjesztés bizonyos fokú átvételét. Akár már a vezetésre való készülődés a parkolóban, vagy a vezetés pusztá gondolata is felkeltheti a testséma ilyen átalakulását és az új perspektíva felvételét. Ennek mindazonáltal önmagában nincs köze az úgynevezett autós öntudathoz, hiszen nem a testetlen tudat, hanem a test, illetve a testet öltött én viselkedik így mindenféle reflexiót megelőzően, teljesen spontán módon.

A tárgyként kezelés és a testként elsajátítás, a kívülről és a belülről

szemlélés között átmenetet képez az utas-lét. E harmadik formát természetesen meghatározza, hogy amúgy vezetünk-e autót, avagy sem. Az előbbi esetben a fent leírt részleges elsajátítás mehet végbe, amit persze lehet hatástalanítani, kioltani, mikor szándékosan nem figyelünk a sofőr tevékenységére, és belemerülve az utazásba „felvesszük” az utas pozícióját. E kioltás mindenestre jelzi a változni készülő testséma tudatos semlegesítését. Ha azonban olyan utasok vagyunk, akiknek nincs jogosítványa, úgy szintén létrejön egy speciális testkiterjesztés, csak éppen más módon, mint a sofőr esetében. Ilyenkor inkább hajlamosak vagyunk többes számot használni – „Nagyon ránk állt”, „Majdnem nekünk tolatott!” –, illetve az általunk jóval kevésbé uralt géppel szemben bizonyos idegenségtapasztalat figyelhető meg. Az autó ez esetben inkább mozgó ház, tereket áthidaló eszköz, mint tökéletesen elsajátított test, noha benne ülven így is sajátos perspektíva nyílik a világra és önmagunkra.

A kentaur születése

Kezébe vesz a fiam egy műanyag tányért, „kormányozni” kezd, majd bejelenti, hogy „Megyünk a Balatonra!”, és a tányért ide-oda forgatva átrobog a másik szobába. Vélhetnénk,

utánozza az autóvezetést, ahhoz hasonló mozdulatokat hajt végre, állandó tekintettel a mintaképre. Azonban, ha jobban belegondolunk, cselekvése nem pusztán imitáció, hanem valóságos belehelyezkedés az autóvezetés viselkedésstruktúrájába. Nem annyira *utánozza* a felnőtt vezetését, ha mindezt a másolás és igazodás értelmében vesszük, mint inkább *ellesi* a mozdulatokat, beillesztve saját magatartási lehetőségeibe. Először is neki a kormányzás egyenlő magával a vezetéssel – igen ritka a kuplungot, indexet használó gyermek, bár nem elképzelhetetlen –, erre pedig megfelelő bármilyen kör alakú eszköz. A számára leglényegesebb részt emeli ki, majd azonosítja a teljes cselekvéssel, egyfajta „praktikus metonímia” segítségével. Nem-analitikus cselekvésnyelve e fogás révén az egészet célozza meg, legalábbis a játék idejére. Ehhez simul ezután, másodszer, a verbális nyelv, mely az indulás bejelentése révén nemcsak az autóvezetés konkrét úti célját fogalmazza meg, hanem őt magát szó szerint *járművé* változtatja.⁸ A „kormányzás” cselekvésnyelve által létrehozott térbe „bevezeti” autóvá vált testét, hogy haladhasson úti célja felé, vagyis az ellesés tárgyáról áthelyezi a hangsúlyt az alanyára, azaz saját magára, miközben megőrzi az előzőt is. Keze már létrehozta a kormányt, most lábával megteremti az autót, méghozzá nem kevésbé „va-

lóságosan”, hiszen az általa használt nyelviség világában saját viselkedése, mozgásának stílusa azonos az autó forgalomban haladásával. Ebben a precízen felépített struktúrában semmi ellentmondás nem rejlik abban, hogy ő maga egyszerre autó és autóvezető, így aztán ténylegesen „önvezető autó” lesz, önmozgó/automobil, hasonlatosan egyéb játékok során létrehozott hibrid létezőivel. Vagy, ha tetszik, egyfajta „mechanikus kentaurra” válik saját mitológijában, olyan keveréklénnyé, aki „felül” sofőr, „alul” autó, keze emberi marad, ám lába gép lesz, karosszéria, futómű, kerék, ráadásul egyszerre. Végül is teste „metonimikus testté” alakul át, testbeszédében a rész és az egész folytonosan egymásba fordul a cselekvés sikeressége, vagyis az általa megteremtett világban való megvalósulása érdekében.⁹

E végső soron nem-mimetikus világ hasonlít a műalkotására. A látzólagos utánpótlás, az ellesés ugyanis csak a belépés módja ebbe a világba, nem pedig e világ fő törvényszerűsége. A gyermeki mozdulatok olyan kiüresedő, vagy ha tetszik, magas szabadságfokkal rendelkező jelölők, melyek folytonosan változó jelölteket és jelentéseket bontanak ki önmagukból a játék saját nyelviségében. E „kentauri játékvilágban” nem annyira reprezentálódik egy „valóság-

gos” autót, mely a felnőttvilághoz tartozik, mint inkább teremődik, prezentálódik az utazás világa, az út, az utazó és a jármű összefüggése. A cselekvések megvalósulása révén a szabályok folytonosan és ad hoc módon újraíródnak, spontán értelemalakulások mennek végbe, javarészt előreláthatatlanul és megállíthatatlanul.

„Megyünk” – mondja a fiam, így, többes számban, félszszemmel rám pillant, én őrá, majd ismét átadja magát a vezetésnek. Együtt utazunk hát, én egyszerre nézem őt és ülök az autójában, felfüggesztődik az ellentmondás-mentesség törvénye is – illetve talán be sem lett vezetve. Játéka nézőt céloz meg, ez lehet egy másik ember, mint most én, de voltaképpen ő maga a néző, megkettőződik, nemcsak kentaurként száguldozik a szobák között, de pompásan szórakozik is saját magán. A szemlélő megszólítása itt nem valamiféle elidegenítő effektus, mely a játék „puszta játék” mivoltát hivatott jelezni, hanem a metonimikus cselekvésnyelv kiterjesztése a játékvilágon túlra. „Ilyen vagy, amikor vezetsz” – mintha ezt jelezné tekintetével felém, mármint hogy ilyen vagyok „valójában”, mert hogy ő is ilyen „valójában”, melyet ez az egész játék szépen megmutat. Én vagyok ő, ő pedig én, akárcsak egy repülő hintában, a szerepek az autóban és a nézőközönségben is folytonosan felcserélődnek, autóvezetése

látványosság, mutatvány, minden, ami mellékes, háttérbe szorul.

Néhány év elteltével aztán a műanyag tányér helyét átveszi majd más tárgy, „beülős kocsi”, dodzsem, számítógép, szimulátor, kinek mi. Végül felnőtté válva az „igazi” autót következik. Gondolhatnánk, gyermeki játéka előkészület minderre, begyakorlása a szükséges mozdulatoknak és viselkedésnek, azaz tanulási folyamatának része, melynek révén elsajátítja azt, aminek később hasznát veheti. Mindebben lehet igazság, ám vegyük észre, hogy amikor felnőttként vezetve kedvenc mozdulatainkkal belakjuk az autót és kiterjeszkedünk belé, nem egyszerűen felhasználjuk saját gyermekkori játékaink mozdulatait. Hanem mikor beülünk és megragadjuk a kormányt, mikor gyorsítunk egy hosszú útszakaszon, mikor pompásan fékezünk az utolsó pillanatban – valójában aktivizáljuk azt, ami teszi emlékezetünkben megőrződött a dodzsemezésből vagy akár saját régi műanyag tányérkánk forgatásából. Autóvezetésünk részben egy régi játék emléke, természetesen a valóságelv szükségszerű korrekciójával, valóságos cselekvésünket átítatja az elképzelt vagy felidézett cselekvés. Vagyis nem csupán a gyermek lesi el a felnőtt autózását, a számára kedvelt és fontosnak tartott mozdulatokat,

de a felnőtt is saját gyermekkori játékát játssza tovább, önmagától lesi el mintegy a mozdulatait. Nemcsak a játék miméli a valóságot, de a valóság is a játékot, kölcsönösen átveszik a mozdulatokat egymástól, és korlátozzák is egyúttal egymást.

Mindeközben szinte lehetetlen kideríteni, honnan indult ki eredetileg e folyamat, hogyan ment végbe a tudás átadódása a generációk hosszú során keresztül. Miképp történt a kölcsönös tanulás és elsajátítás ebben a végtelennek tűnő láncolatban, mely bizonyára régebbre nyúlik, mint az első automobilmek egykori megjelenése.

Protézis és kiborg – a kartéziánus gép „beterjesztése”

Descartes felfogásában az emberi test a kiterjedt szubsztancia (*res extensa*) egy darabjaként magába zárja az ént, vagyis a lelket, mely a gondolkodó szubsztancia (*res cogitans*) megnyilvánulása. A testet mechanikus törvényszerűségek jellemzik, és az ún. életszellemelek, illetve animális szellemelek (*spiritus vitales*, ill. *animales*) közvetítésével a lélek vezérli. Egyfajta „szellem a gépben” koncepció áll előttünk, hasonlatosan azokhoz az automatákhoz, melyeket Descartes megszemlélt.¹⁰ Innen nézve az emberi test olyan

„bio-autónak” tűnik, melyet a lélek (avagy a tudat) kormányoz, cserébe pedig az furikázza őt ide-oda. Ha ezt az összefüggést átvisszük a „gép-autóra”, úgy azt mondhatjuk, hogy az autóban ülő ember az autó „lelke”, saját testeként irányítva azt. Vagyis a kartéziánus „szellem a gépben” hatványra emelődik, a lélek/tudat vezérli a „bio-autót” (test) és ezzel együttműködve a „gép-autót”, mely utóbbi így a test-lélek egység (az ember) „külső testévé” válik, melyben az benne csücsül. Az autó, mint fent láttuk, kiterjesztett testként funkcionál, avagy egyfajta *protézisként*,¹¹ ily módon az elsődleges test, azaz a fizikai test után akár „másodlagos testnek” is tekinthető.

Husserl, Sartre, Merleau-Ponty és mások felismerései nyomán azonban belátható, hogy amiképpen a test és lélek egyesülése sem írható le egyszerűen két különböző szubsztancia összetételeként, úgy az autó és az ember kapcsolata is összetettebb jellegű ennél. Az emberi létező inkább egyfajta testet öltött szubjektivitás, a tudat nemcsak ruhaként hordja a testet, hanem „összeszövődik” vele. A tudat a testben bontakoztatja ki magát, a test nem pusztán eszköze a tudat tevékenységének, hanem megvalósulásának tulajdonképpeni közege. Összefonódván a kettő, a tudat testszerűsége egyúttal a test tudatszerűségét is jelenti. Nemcsak a tudat terjeszkedik ki a testre, de a

test is átterjed a tudatra, kölcsönöségük kiasztikus elrendeződést hoz létre a konkrét viselkedés során.

Az autózás tényleges tapasztalata hasonlót mutat. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy az autó a kiterjesztett testem, „protézisem”, de arról is, hogy én magam az autó részévé válok, a gép „átterjed” rám, „beterjed” a testembe, amely így egyfajta „alkatrészként” kezd el funkcionálni. Amit fentebb megmutatott a gyermek példája, az más formában, de tetten érhető a felnőtté is. Autóvezetés során, mikor belefeledkezem a folyamatba, és az autóm szinte „magától megy”, akkor testem, de még a tudatom is részlegesen gépként kezd működni. Átengedem magam egy félig nem-szubjektumszerű viselkedésnek és gondolkodásnak, hogy lényem egyéb kivetüléseit felszabadítsam, vagy éppenséggel teljesen elmerüljek ebben az aszubjektivitásban (ld. Patočka), átítatódjam a mechanizmussal, és összefonódva a géppel, úgyszólván felszívódjak belé. Az autó „beterjesztése”, átnyúlása énembe végső soron egyfajta *kiborg*-gá változtat, félig-meddig robottá, kinek/minek tevékenységét – mozgulatait, észlelését, képzeletét, emlékezetét, gondolkodását – nemcsak a tudattal egybekötött test intellektuális-organikus törvényszerűségei határozzák meg, de az autó felépíté-

sének mechanisztikus törvényei is.¹² Az autó vezetése speciális észlelést stb. „ajándékoz” nekem, melynek szabályszerűségei nem vezethetők le maradéktalanul az „autómentes” magatartási formákból.

A gép én (is) vagyok – én gép (is) vagyok.¹³

Kilóg a láb a lóba

Említettük, hogy az autóvezetés el-sajátítása az első automobilon megjelenése elé nyúlik vissza. Ehhez hozzátehetjük, hogy az autóban továbbél valami – noha fokozatosan elhalványulva – a lovas kocsiból, a szekérből, és talán a lóból is, miként azt a „lóerő” (James Watt kifejezése) vagy a „kocsi hajtása” kifejezések is mutatják.¹⁴ Az autóhoz való viszonyban, bár jobbra nem tudatosan, de ott van még az állathoz fűződő viszony maradéka, ott lappang az egykori együttlét emléke, a másik lényel való összhang keresése. A személyiség és személyesség lassan megfakuló varázsa, melyet a korábban említett perszifikációk megpróbálnak kiaknázni és kompenzálni. Az autó a tapasztalat szintjén még nem „hűlt” ki pusztá géppé, az organizmus nem adta át a helyét teljesen a mechanizmusnak.

Mennyiben érinti mindez az emberi testet? A „kentaurrá” vált gyermek saját lábain „utazik” autóveze-

tése közben, ám a felnőtt lába sem tétlenkedik ilyenkor. Erre a munkára érdemes kitérnünk. Noha az autó vezetése teljes testet kíván, ám mozgása kifejezetten csak a végtagokkal történik. Az autós törzse „tétlen”, csupán kezeivel (kormányzás) és lábaival (pedálynomás) „nyúl(ik) bele” az autóba, akárcsak egy helyhez kötött furcsa állat, aki végtagjaival kapálózva igyekszik tovagurulni. Ez a mozdulatlansággal kombinált mozgás/mozgatás sajátos, tulajdonképpen „természetellenes” testtartást és viselkedést kíván meg, melyet fel kell venni, el kell sajátítani a vezetés során. Lehet persze előre-hátra dőlni, tolatásnál derékból hátrafordulni, ám az autó felépítése és a viszapillantó tükrök révén alapvetően egy síkban észlelő és mozgó gép részeivé válunk. Ebben terülnek ki az irányok, anélkül, hogy a testsémánkat a normál járásnál, mászásnál, futásnál, úszásnál stb. megszokott térbeli módon használnánk. Ott van a testünk egésze az autóban, magunkkal visszük a természetes tájékozódás és mozgás kapacitásait, koordinátáit, ám ezeket valamennyire át kell állítanunk. A felsőtest jobbára passzív lesz, a kéz uralkodóvá válik az irányváltoztatásnál, azaz átveszi a törzs és a lábak szerepét, a láb aktív marad, de a járáshoz viszonyítva megváltoztatott módon. A pedálok nyomása, e furcsa taposó mozdulat ugyanis új kihívások elé állítja a lá-

bat és különösen a lábfejet, talpat, melyet erőteljesen érzékel, aki a vezetést még csak tanulja. A gáz, a fék használata egyszerre könnyű és nehéz, a pedálok engednek valamennyire, felkínálják magukat a nyomómozdulatnak, de ellen is állnak neki, nem „esnek be” vagy repülnek el, mint egy kő, ha belerúgunk. Ám talán a legfeltűnőbb az a tapasztalat, hogy lábfejünk finom mozgásával bizonyos határok között tetszés szerint gyorsíthatjuk vagy lassíthatjuk e minket átölelő gépezetet, vagy egyszerűen rajta tartva a lábunkat a pedálon őrizzük a sebességet. A lábfej, a talp érzetei új lehetőségeket tárnak fel a láb saját létében. Különös élmény, mikor ezen apró rezdülésekkel részt veszünk egy olyan komplex rendszerben, mint a közlekedés, „rátapadunk” a forgalomra, hogy lábbal irányított és kontrollált létünk egy átfogó összefüggés részesévé váljon. Lábunk ilyenkor mintha nemcsak a pedálba, vagyis az autóba nyúlna be, de rajtuk keresztül mintha „kinyúlna” az autón kívülre, az útba, a forgalomba, a világba. Közben nemcsak szabályozza e be- és kinyúlás sebességét, ritmikáját, hanem lehetővé teszi az egész testnek, hogy a haladó autó révén ő is belehasítson a térbe, belefolyjon a kavargó, folytonosan változó létesülésbe, ami az utazásban feltárul.

Ahogy a járás során lábunk a járda vagy éppen az erdei csapás része-

sévét avat, „elterít” a földön, beilleszt egy előttünk feltáruló térbeliségbe, melynek emelkedő-ereszkedő zónáit a járástempónk határozza meg, úgy az autó úttestre simulása is beiktat az autózás saját terébe és idejébe, egész világösszefüggésébe.

Mozgás, nyugalom, sebesség, uralom – a senkiföldjén

Látható tehát, hogy az autózás egyúttal a tér és az idő sajátos konstitúcióját is eredményezi. Nem egy előre adott tér az, melyet az autó befut, hanem mozgása révén építi ki ezt a térbeliséget.¹⁵ Az utca, melyen keresztülhajtok autóval, tehát fenomenológiailag nem azonos ugyanazzal, ha gyalog járom be, és nem pusztán azért, mert – jó esetben – nem a járdán haladok, hanem mert a gyaloglótól eltérő testtel és mozgással tárom fel önmagam számára. Ráadásul az autóban azért is új perspektíva nyílik a világra, mert folytonos mozgásra vagyok „kárhóztatva”, közben kell szemügyre vennem a környezetet. Ha a forgalom mégis arra kényszerít, hogy megálljak, például dugóban, úgy ez döntően különbözik a gyalogos¹⁶ szabadabb jellegű megtorpanásától, ácsorgásától. Az autóban ugyanis többnyire menet közben épül fel számomra az utca, a tér, az országút, a város stb. – van ebben némi nyugtalanság, sürgetés.

A helyhez kötöttség, a kitarított mozdulatlanság, a „természetellenes” mozdulatok fegyelmezettsége egyfelől, és az állandó mozgás másfelől a valóságérzékelés és figyelem sajátos módját igénylik. Menetközben érzékelni, gondolkodni, cselekedni speciális állapot, saját lefolyással.¹⁷ És ugyanígy önálló forma a várakozás közbeni szemlélődés, például egy piros lámpányi idő eltöltése, feltéve, ha nem akarjuk ezen „üres időket” valami haszonnal „agyonütni”. Az autó csak „épp megáll”, mozdulatlansága csupán mozgásának hiánya, deficiens módusza. Persze lehet leparkolt autóban étkezni, telefonálni vagy a visszapillantó tükörben száját rúzsozni, sőt végső soron akár szeretkezni és lakni is, ám e tevékenységek csak az autó bizonyos fokú transzformációjával valósíthatóak meg (luxuslimuzinok, lakókocsik, kamionok stb.).

Az autó állandó helyváltoztatásában bizonyul sajátos helynek, mely magába zár és ugyanakkor tovarépit. „Kerekeken gördülő senkiföldje”, vándorló otthon a semmiben.¹⁸ Avagy különös *heterotópia*,¹⁹ gondosan áramvonalasított térbeliségével egyszerre a tér egyfajta tagadása és mindegyre újabb terek termelése és fogyasztása. Funkcionálisan kiképzett belső tere saját szabályokkal rendelkező téren-kívülség, intimitását adott esetben a nem átlátszó ablaküveg fokozza. Ebbe az intranszpa-

rens térbe be lehet menekülni és ott berendezkedve mássá válni. Az autó – hasonlóan a világháló kínálta virtuális térhez – új identitást biztosít az autóvezető számára, mely különbözik a gyalogosétól, noha gyakran ebből bontakozik ki. Az a „vadállat”, „nagymenő” vagy „nyuszi” például, ami/aki igen sok autósból „előjön” a vezetés során, valószínűleg már ott várt ugrásra készen, mielőtt beült volna az autójába.

A mozgás, a nyugalom és a térbeliség fogalmi révén érkezünk el a vezetés talán legszembetűnőbb komponenséhez, a *sebességhez*. A száguldás, a sebesség mámore ismert és divatos jelenségek, így vagy úgy szinte mindenkit magával ragad, aki autóba ül. Az emberit sokszorosan meghaladó gyorsaság olyan testélményekhez vezethet, melyek egyfelől visszaidézik a gyermeki lét játszótereken vagy vidámparkokban megélt élményeit, a hintázás, a ringlispíl, a hullámvasút és hasonlók szédületét, másfelől az *idő és a távolság* sajátos tapasztalatát nyújtják. Ugyanakkor a bizonyos fokú tehetetlenség, elragadottság, sőt öntudatlanság a kontroll megtartásának vagy éppen az elveszni látszó *uralom* visszaszerzésének szükségességével párosul, különben könnyen bajba kerülhetünk. Az „alattam” száguldó autó, a villámgyorsan fogyó út,

a „szembeáramló” világ és az időérzék radikális megváltozása különös, transzba hozó állapot. Átsuhanok olyan térségeken, melyeket gyalogosan nem járok be, végső soron „nem élek meg”, hisz minduntalan újabbak és újabbak bukkannak fel és tűnnek el hirtelen. Mindez veszteség és nyereség is egyszerre. Az út egybefolyása a tájjal, a kaotikussá váló tapasztalatszerveződés, a lét azonnali elillanása az elvesztett gyalogos idő- és térélményért cserébe másfajta megélést kínál. Az eksztatikus, mintegy befelé gyorsuló idő tapasztalatát, a veszélyét, mely végső soron az idő- és térvesztésből táplálkozik, a világ eltűnéséből, a létből való időleges kiszökésből.²⁰

A közölhetetlen közös tudás – az autózás „hermeneutikája”

Végül a kommunikációról és az értelmezésről. Autóban ülve is igaz rám, hogy ha korlátozott mértékben is, de látó és látott vagyok egyszerre. Minden manőver közepette tudatában lehetek, hogy mások néznek engem. Ez a tudat ugyan jobbra lappangó, ám bizonyos szituációkban felszínre kerül. Mikor sávváltásnál, kanyarodásnál indexelek, mikor lassítok és megállok, mikor előzékenyen rávillantok valakire vagy köszönetképpen az elakadásjelzővel villogok,

feltételezem, hogy az irányjelzőmet, féklámpámat stb. látják a többiek, és ehhez igazítják a cselekvésüket. Autóm mozgásával és lámpáimmal, esetleg a dudálással olyan jelzéseket adok le, melyek szándékaimat láthatóvá/hallhatóvá teszik mások számára, hasonló módon, mint amikor a beszéd lehetősége híján elmutogatjuk, eljátsszuk, hogy kik vagyunk, mit akarunk. Ezek a jelek az autó „gestusait”, „mimikáját”, egyfajta „metakommunikációját” alkotják, hiszen hiába van az autónak is valamiféle „arca” – melyet a reklámok és a gyerekfilmek kiemelnek –, de nincs tekintete, rezzenéstelen ürességgel bámul a világba. Ráadásul szinte alig látom a saját autómot kívülről – még kevésbé, mint saját testemet az emberi érintkezések során –, így gyakran csak közvetve tudhatom meg, hogy jelzéseim működnek-e, avagy sem. „Vakjelzéseket” adok le tehát, a műszerfal kijelez, de akcióim sikerességét alapvetően csak a reakciók – a többi autó mozgása, ilyen-olyan visszajelzések – révén állapíthatom meg. Természetesen időnként előfordul, hogy közel érve belelátok a másik autó belsejébe, látom a benne ülő ember tekintetét, és arról próbálok meg szándékokat leolvasni. A kiterjesztett test gondolata nyomán e törekvés végül is olyanként írható le, mintha közvetlenül az autó elméjébe próbálnék „belelátni”, teste jelzéseit megkerülve.

Az autóvezetés tehát folytonos hermeneutikai szituációkat eredményez, a másik cselekvéseinek értelmezését, az egész közlekedés egyfajta „olvasását”. Mivel mindez csak töredékesen valósulhat meg, mindig marad valami „autisztikus” egy autó viselkedésében. Ezért szükségeltetik a sajátos *bizalom* kialakítása a közlekedés során, a cselekvések harmonizálhatóságának feltételezése, de legalábbis a kooperáció előmozdítása e bizalom megelőlegezése révén. A már említett szabály betartása, miszerint sok minden figyelmen kívül vagy reagálás nélkül hagyható és hagyandó a forgalomban, csak úgy lehetséges, ha bízom a másik értelmes és elővigyázatos viselkedésében. E bizalom különös kiegészítője a „gondolatolvasás”, a *telepátia* és az *empátia* képessége, melyre, bármennyire törekény is, de támaszkodnunk kell.²¹ A másik autójába „belelátás” ugyanis érzékszervileg sokszor nem lehetséges, vagy nem szolgáltat elégséges információt. Szemkontaktus vagy más közvetlen kommunikáció híján így kénytelenek vagyunk mélyebbre pillantani, egyenesen a vezető elméjébe, átélni a helyzetét, beleélni magunkat a szituációjába, és feltételezni egy a miénkhez hasonló, de legalábbis vele összeegyeztethető cselekvési stratégiát. Autóját figyelve feltevésekkel élünk és következtetéseket vonunk le a másiktól, az ő járművét is a testeként értelmezzük,

kivéve, ha egyértelműen úgy tűnik, hogy elvesztette felette az uralmát. Noha ezek a feltételezések és következtetések számtalan esetben bizonyulnak sikertelennek, nincs más választásunk, újra és újra meg kell próbálnunk valamiféle közlekedési racionalításra és morálra, normálistílusra és szokásrendszerre alapozni. Ez az alapzat azonban nem precízen rögzített és általánosan elfogadott szabályrendszer, inkább elővételzett és folytonosan alakuló normamintázat, a róla vallott felfogásunk, a hozzá való alkalmazkodásunk úgyszintén változhat.

Am akár megvan e bizalom, akár nincs, akár működik, akár nem, a közlekedésben résztvevők egyfajta *közös tudással* rendelkeznek. Ez egyrészt nem azonos az egyes ismeretek pusztá összehadódásával, másrészt soha nem birtokolható teljes egészében, harmadrészt az esetek túlnyomó többségében nem is közölhető kimerítő módon. Hiába a különféle médiumokból nyert rengeteg információ, a letölthető applikációk, melyek tájékoztatnak a forgalom aktuális állapotáról, mindig van egy olyan tudásfaktor, mely a közlekedés konkrét lefolyásában adódik át egyik autóstól a másikig, sokszor észrevétlen módon. Egy kocsisorban rostokolva, vagy éppenséggel szorosan a másik nyomában haladva úgy-

szólván küszöb alatti „kis tudásokat” adunk és veszünk át, melyek ugyan nem részei a forgalom „nagy narratíváinak” – hol van dugó, karambol, útlezárás a városban, milyenek a látási és útviszonyok, stb. –, ám az aktuális vezetési stílust befolyásolják. Mikor megindulunk, majd megtorpanunk az úton, kialakítva a haladás saját ritmusát, mikor kikerülünk egy kátyút vagy egy útra sodort szemetet, mikor sávjelzés híján próbáljuk tartani a sávot a havas úttesten, olyan ad hoc „mikro-ismereteket” cserélünk, melyek jobbára nem tudatosulnak, ki sem mondódnak, ám az autók együttes mozgásában „tovaáramlanak”. Ahogy „ráhangolódunk” az előttünk haladó vezetési stílusára, ahogy megérezzük a szituációkban, mire is számíthatunk a másik részéről, ahogy gesztusokat teszünk a másíknak és fogadjuk az övéit, kialakítván egy közös *étoszt*, olyan „kis történetek” részeseivé válunk, melyeknek végső soron nincs egyedi szerzője, csupán spontán szerveződési módjai és alakzatai.

Senkinek sem saját tudása ez, senki sem meséli saját történeteként, csupán hordozza, továbbadja, hogy azután a semmibe vesszenek.²² Mégis alapvetően meghatározzák az autózás közös tapasztalatát, beleíródnak egy soha meg nem írható közös történetbe.

1. Hasonlóan a bicikli, a roller, a hajó stb.
2. Vö. Mannhardt András: Ének a volán mögött. <https://magyarnarancs.hu/tranzit/enek-a-volan-mogott-84682>.
3. A legújabb fejlesztések nem egyszerűen autó és vezetője szimbiózisát, hanem egyenesen „eggyé válását” célozzák meg: <https://index.hu/tech-tud/2020/01/13/ces2020.koncepcioautok.avatar.mercedes.vision.avtr.autoipar.elektromos.autok.onvezeto.autok/>
4. Az autó megszemélyesítése, a vele való személyes kapcsolat természetesen kedvelt tárgya a gyerek- és felnőtt könyveknek, filmeknek stb. Mosonyi Aliz remekműve szellemesen és kedvesen mutat be egy (fiktív) ember-autó viszonyt. Lásd *Az öreg kisasszony autósmeséi*. Magvető, Budapest, 2015, rajzolta: Medve Zsuzsi.
5. Lásd Maurice Merleau-Ponty: *Az észlelés fenomenológiája*. L'Harmattan – Magyar Fenomenológiai Egyesület, Budapest, 2012, 166. Sajó Sándor fordítása.
6. A járás, sétálás, gyaloglás elemzéséhez: A. Lincoln Ryave – James N. Schenkein: Jegyzetek a járás művészetéről. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest, 1984, 454. skk. és Michel de Certeau: *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye I*. Kijárat, Budapest, 2010, 122. skk.
7. Vö. Heidegger meglátásaival a környező világról (*Umwelt*) és az eszköz (*Zeug*) létmódjáról a *Lét és idő* 15–16. §-ában. Lásd Martin Heidegger: *Sein und Zeit*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2006, 66. skk., magyarul *Lét és idő*. Gondolat, Budapest, 1989, 175. skk.
8. Arnold Gehlen alapvető művében a gyermeki játék elemzése során kiemeli a mozgás önértékelését és a mozgásfantáziát mint az önmagunkkal folytatott kommunikáció formáit. A verbális megnevezés ennyiben „rágésítés” erre a folyamatra. Lásd Arnold Gehlen: *Az ember*. Gondolat, Budapest, 1976, 290.
9. Érdekes mozzanat, hogy Platónnál a test egyfajta jármű (*okhéma*), mely a lelket magába foglaló isteni fejet hordozza. Lásd *Timaios* 44 d–e.
10. René Descartes: *Értekezés a módszerről*. IKON, Budapest, 1993, 63. sk.
11. Vö. Mannhardt András: Ének a volán mögött. <https://magyarnarancs.hu/tranzit/enek-a-volan-mogott-84682>.
12. A kibernetikához poszthumanista perspektívából lásd Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*. Prae, Budapest, 2019, 188. skk.
13. La Mettrie merészsége, „vakmerő könyvének” – *Az Ember-gép* – különös gondolatai itt találhatják meg a maguk igazolását. In Julien Offray de La Mettrie: *Filozófiai művek*. Akadémiai, Budapest, 1981, 395. skk. Megjegyzendő, hogy a városok történetéről értekező Lewis Mumford *óriásgépezetnek* nevezi azokat a szervezett emberi csoportokat (had-sereg, piramisépítő munkások, bü-

- rokrácia), melyeknek tagjai egyfajta gépalkatrészként funkcionálnak. Lásd például Lewis Mumford: *A gép mítosza*. Európa, Budapest, 2000, 5. skk., ill. 30. skk.
14. Hasonló a „nyereg” a motornál és a biciklinél, utóbbi drótszamaréként becézése, stb.
 15. Az úton-lét során kibontakozó ún. *hodologikus tér* fogalmához: Otto Friedrich Bollnow: *Human space*. Hyphen Press, London, 2011, 181. skk. Vö. Porosz Tibor: Testélmények és énképzet a nyugati gondolkodásban. In *Keréknyomok* 2019/13., 123. skk.
 16. „Eredetileg” persze, „természeténél” fogva mindenki gyalogos, ez az ember a maga létében, csak a közlekedés relációjában válik speciálisan is azzá. Épp ezért itt aszimmetria van, az autós és a gyalogos viszonya eltér például az eladó és a vevő, a tettes és az áldozat vagy a vendéglátó és a vendég, stb. viszonyától. Mindazonáltal meggondolandó, hogy fenntarthatóak-e a természetesség és eredet kitételei. Mondhatjuk akár azt is, hogy a közlekedés világában olyan szerepleosztások alakulnak ki, melyek leválnak a „természetes” világ viszonyaitól, noha elvileg mindkét oldalról felvehető a másik perspektívája.
 17. Hasonlóan, mint például egy vonatút során, ahol ablakra tapasztott homlokkal bámulunk kifelé – és magunk számára is meghökkentő gondolataink támadnak. Ám a mozdonyt, többnyire, nem mi vezetjük. A vonatút Michel de Certeau leírásában mozgó mozdulatlanságként, melankolikus bebörtönözöttségként szerepel. Lásd Michel de Certeau: *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye I*. Kijárat, Budapest, 2010, 135. skk. Arisztotelész peripatetikus iskolája pedig jól szemlélteti, hogy már maga a sétálás is meghatározza gondolataink irányát, felfedezi annak rejtett útjait.
 18. Lásd Egyd Gstättner: Filozófus a taxiban. In *Lettre* 1998. Tavasz, Tatár Sándor fordítása.
 19. Michel Foucault kifejezése az *Eltérő terek* című előadásában. Ő egyébként a hajót hozza fel példának. In Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 2000, 155.
 20. Ahogy arra Paul Virilio is utal (lásd pl. *Tiszta háború*) az általa *dromológiai*nak nevezett – mondjuk így, stílszerűen – eszmefuttatásaiban.
 21. A telepátiához lásd Széplaky Gerda: *Telepátia és vágy. A távolba-érzés és az egymást-átérzés fenomenjéről*. Előadás az *Erősz és alteritás* című konferencián, ELTE BTK, 2016. március 25.
 22. Kivételt képez, ha valami rendkívüli, pl. egy baleset történik. Ekkor rekonstruálni kell e közösen konstruált szituációt, ami épp azért nehéz, mert mindez jórészt tudattalanul megy végbe. A traumatikus élmény persze rányithatja a tekintetet a feledésbe merülőre – ám el is fed belőle sok mindent.

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS
IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

